

DOĞU TÜRKİSTAN'IN HUKUKİ STATÜSÜNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Discussions on the Legal Status of East Turkestan

Arş. Gör. Dr. Rabia TEPEKAYA*

ÖZET

Doğu Türkistan, Sincan Uygur Özerk Bölgesi adıyla Çin Halk Cumhuriyeti'nin idari yapısı içindedir. Geçmişten bugüne stratejik önemini koruyan Doğu Türkistan oldukça geniş bir yüzölçümüne sahiptir ve başkenti Urumçi'dir. Doğu Türkistan son yıllarda bölgedeki insan hakları ihlalleri ile gündeme gelmektedir. Bu durum aynı zamanda Doğu Türkistan'ın tarihine, kimliğine ve hukuki statüsüne ilişkin tartışmaları da canlandırmıştır. Çin'in politika ve uygulamaları, 1 Ekim 1955 itibarıyla resmî olarak siyasi (bölgesel) özerkliğe sahip olan Doğu Türkistan'da mevcut resmî durumun sorgulanmasına yol açmıştır. Uygur sorunu, Uygur-Çin sorunu, Doğu Türkistan meselesi, Uygur ayrılıkçılığı gibi çeşitli adlandırmalarla anılan meselenin, Doğu Türkistan'ın hukuki statüsü ile olan doğ-

---

* *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, e-posta: rabia.macit@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0190-4100.*

Makale Geliş Tarihi: 27.11.2025

Makale Kabul Tarihi: 07.01.2026

⇒ **Atıf Şekli:** Rabia Tepekaya, "Doğu Türkistan'ın Hukuki Statüsüne İlişkin Tartışmalar", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/1 (2026):395-440 <https://doi.org/10.58820/eruhfd.1831479>.

⇒ Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

rudan ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla gerek özerklikten önceki durum gerekse de Çin idaresi altındaki tarihi ve siyasi süreç, meseleyi bir zemine oturtmak bakımından önem arz etmektedir. Özerkliğin belirsiz doğası, Doğu Türkistan'ın tarihi ve insan hakları tablosuyla bir araya geldiğinde karmaşık bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Doğu Türkistan'ın tarih boyunca Çin ile ilişkileri, özerklik statüsü, bölgedeki bağımsızlık talepleri ve insan hakları ihlalleri, hukuki bir perspektiften değerlendirilmeye gereksinim duymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Sincan, Uygur, Özerklik, İnsan Hakları

ABSTRACT

East Turkestan is part of the administrative structure of the People's Republic of China under the name Xinjiang Uyghur Autonomous Region. East Turkestan, which has retained its strategic importance from the past to the present, has a large land area and its capital is Urumqi. The region has been in the news in recent years due to human rights violations. This situation has also reignited debates about East Turkestan's history, identity, and legal status. China's policies and practices have led to questioning of the current official situation, which has officially enjoyed political (regional) autonomy since October 1, 1955. The issue, referred to by various names such as the Uyghur problem, the Uyghur-China problem, the East Turkestan issue, and Uyghur separatism, is directly related to the legal status of East Turkestan. Therefore, the situation prior to autonomy and the historical and political process under Chinese administration are important in terms of contextualizing the issue. The ambiguous nature of autonomy, combined with East Turkestan's history and human rights record, creates a complex situation. In this regard, the region's historical relations with China, its autonomous status, demands for independence in the region, and human rights violations need to be evaluated from a legal perspective.

Key Words: East Turkestan, Xinjiang, Uyghur, Autonomy, Human Rights

EXTENDED ABSTRACT

East Turkestan, owing to its geostrategic location, abundant natural resources, and multi-layered ethnic and cultural structure, has historically been an area of interest for both regional and global

powers. In recent years, it has become the focus of international debate, particularly due to allegations of human rights violations, policies of cultural assimilation, and intensive security practices. This study examines the legal status of East Turkestan (Xinjiang Uyghur Autonomous Region) as shaped through historical processes and aims to provide a comprehensive analysis within the framework of the region's autonomy regime, human rights situation, and the right to self-determination.

This study was prepared within the framework of qualitative research methods and is based on a literature review. In this context, domestic and foreign academic sources, as well as Chinese legislation on the legal status of East Turkestan, international legal instruments, official documents, and reports of international human rights organizations, were examined through the document analysis method. The collected data were evaluated comparatively. By examining the historical, political, legal, and international dimensions of the region in a holistic manner, the study aims to provide a comprehensive and original perspective on the East Turkestan issue, which has often been addressed in a fragmented manner in the literature.

In the first section, the political and cultural developments of East Turkestan throughout the historical process are examined. The study finds that Turkish political presence in the region has continued, albeit intermittently, since the periods of the Huns, Göktürks, Karakhanids, and Uyghurs. The Yakub Beg State established in 1865 and the East Turkestan Republics founded in 1933 and 1944 are evaluated as significant examples of the region's experience of independent statehood. However, it is noted that these states were short-lived due to Chinese and international conjunctures, and that the region ultimately came under the control of the People's Republic of China in 1949. Although it was granted an autonomous legal status in 1955 under the name "Xinjiang Uyghur Autonomous Region", in practice it was integrated into the unitary state structure.

In the second section, China's policies toward East Turkestan are examined chronologically beginning from the Mao Zedong era. It is revealed that the Great Leap Forward and the Cultural Revolution implemented during the Mao period caused severe socio-economic and cultural devastation in the region. During this period, it was found that Han Chinese were systematically settled in the region, semi-military structures such as the Bingtuan (Production and

Construction Corps) were established, and pressures on Uyghur identity increased. Although a relative softening and economic opening process occurred with the Deng Xiaoping era, it is emphasized that security-oriented policies regained strength from the 1990s onward, and especially after September 11, 2001, harsher practices were legitimized under the discourse of “counter-terrorism.” In this context, the “Re-education Camps” that became widespread from the 2010s onward, intensive surveillance systems, and restrictions on language and religious freedom were evaluated in the study as serious human rights violations.

In the third section, in order to reveal the current legal status of East Turkestan, the foundations of the official autonomy regime are presented. A conceptual and legal framework regarding autonomy is established. It is stated that a model of political autonomy shaped under the Constitution of the People’s Republic of China and the 1984 Law on Regional National Autonomy was designated in the region. Although this model theoretically envisages broad rights, it is determined that in practice central control prevails. Despite the existence of autonomous institutions and regulations concerning the rights and powers of the people of East Turkestan, it is emphasized that the control of the Chinese Communist Party is dominant de facto.

The Chinese government’s discourse on separatism and the situation regarding the cultural existence and rights of the people of the region required the study to also address the concept of the right to self-determination. The scope of application of this phenomenon, examined within the context of international law, has historically been largely limited to peoples under colonial status. Today, its content and boundaries remain uncertain. In the case of East Turkestan, self-determination is discussed in the study with both its internal and external dimensions in the context of human rights problems in the region and the demands for the protection of Uyghur rights. In this respect, the study points to the ambiguous content of self-determination and, together with the principle of territorial integrity, highlights the efforts of the people of the region to preserve their existence in the fields of identity, language, religion, and culture.

In conclusion, the historical and political developments that shaped the legal status of East Turkestan, official regulations, and human rights violations are systematically presented. It is determined that the current status of East Turkestan contains a deep cont-

radiction between autonomy on paper and its implementation in practice. It is argued that demographic transformation policies, intensive security practices, and restrictions on rights and freedoms have rendered the autonomy regime in the region dysfunctional. In this context, it is concluded that a rights-based, pluralistic, and participatory approach is necessary for the resolution of the problem. It is recommended that, through the efforts of regional and global actors, the legitimacy framework regarding human rights be strengthened through discursive production, diplomatic visibility, and norms construction.

GİRİŞ

Doğu Türkistan¹, resmî olarak “Sincan Uygur Özerk Bölgesi” adıyla Çin Halk Cumhuriyeti’nin idari yapısı içinde yer alır ve başkenti Urumçi’dir. Asya kıtasında yer alan Doğu Türkistan, kuzeyde Rusya, batıda Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan; güneyde Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Tibet; doğuda Çin ve Moğolistan ile ortak sınırlara sahip oldukça geniş bir ülkeye sahiptir. Büyük bir sıradağ olan Tanrı Dağları, ülkeyi kuzey ve güney şeklinde iki bölgeye ayırmaktadır. Kuzey kısım, İli ve Cungan havzalarından oluşan Cungarya; güney kısım ise Tarım Havzası, Taklamakan Çölü ve Altışehir’in (Kaşgar, Yarkent, Hoten, Aksu, Turpan ve Kuça) yer aldığı Kaşgarya olarak adlandırılmaktadır. Doğu Türkistan’da Uygurların yanı sıra Kazak, Kırgız, Özbek, Salur, Tatar gibi diğer Müslüman Türk toplulukları, Tacikler, Huiler (Çinli Müslümanlar) ve Han Çinlileri yerleşiktir².

---

¹ Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan* (İstanbul: Güven Basımevi, 1952), 5; Hayit Baymirza, “Türkistan Terimi Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 53 (1988): 23; Kürşat Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2013), 28. “*Doğu Türkistan ifadesi 19. yüzyıl başlarından itibaren Asya kıtasında, Türklerin ana yurdu olarak kabul gören Büyük (Ulu) Türkistan’ın batısının Rusya, doğusunun da Çin tarafından işgal edilmesiyle kullanılmaya başlayan coğrafi bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır*”; Hikmet Zeki Kapıcı ve Abdullah Erdoğan, “Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Sovyet İlişkilerinde Doğu Türkistan’ın Bağımsızlık Faaliyetleri (1933-1934)”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 12 (2018): 124.

² Arienne M. Dwyer, *The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse* (Washington: East-West Center, 2005), 3; Saadetin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, 4. Baskı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 383; Abdürreşit Celil Karluk, *Çinlilik ve Çin’de Ötekiler* (Ankara: Atlas Yayınları, 2019), 80, 98.

Tarihi süreç içerisinde Doğu Türkistan'da ilk Türk yerleşimleri milattan önceki dönemlerde ortaya çıkmış, bunu izleyen yüzyıllarda Uygur unvanı taşıyan Türk devletleri bölgede hâkimiyet kurmuştur. Çin'in Doğu Türkistan'a yönelik ilgisi de benzer biçimde erken dönemlere uzanmaktadır. Sonraki yüzyıllarda da Çin'in Doğu Türkistan'a sık sık müdahalesi olmuştur. Doğu Türkistan bu müdahalelere karşı gücünü toparlayabildiği çeşitli zamanlarda bağımsız devletler kurmuştur. 1865'te Yakub Han Devleti, 1933 ve 1944 yıllarında ise Doğu Türkistan cumhuriyetleri kurulmuş ancak hepsi kısa sürede Çin tarafından yıkılmıştır. Bu durumun, Doğu Türkistan-Çin ilişkilerinde süregelen güvensizliğin tarihsel zeminini oluşturduğu söylenebilir. Çin yönetimi, Doğu Türkistan'ın Çin topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürerken bölgedeki Uygur halkı, Çin'in bölge üzerindeki hâkimiyetini modern dönemlerde gerçekleşmiş bir işgal süreci olarak değerlendirmekte, Çin'in kesin işgaline kadar bölgede bir Türk devlet kimliğinin mevcut olduğunu iddia etmektedir. Bu iki zıt tarih anlatısı da meselenin temellerindedir.

Bu çalışmada, Doğu Türkistan'ın güncel statüsünü ve Çin ile ilişkilerindeki hukuki ve siyasi sorunları anlamlandırabilmek amacıyla öncelikle bölgenin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Ayrıca 1949'da Doğu Türkistan'ın Çin'e ilhakından sonra 1955 yılında tesis edilen özerklik rejiminin hukuki temelleri ve fiili işleyişi ile Çin'in Doğu Türkistan politikaları değerlendirilmiştir. Uygur sorunu, Uygur-Çin sorunu, Doğu Türkistan meselesi, Uygur ayrılıkçılığı gibi adlandırmaların yapıldığı bu meselenin tarihi ve politik zeminde nasıl geliştiği incelendikten sonra Doğu Türkistan'ın özerklik statüsü ve kendi kaderini tayin hakkı bağlamında durumu değerlendirilmiştir. Bu çerçevede insan hakları ihlallerine, demografik dönüşüm politikalarına ve kültürel kısıtlamalara da değinilmiştir. Böylelikle çalışma, ilgili bölgenin hukuki statüsünü, tarihsel gelişimini, insan hakları ihlallerine ilişkin bulguları eşzamanlı biçimde analiz ederek bütüncül bir değerlendirme geliştirmekte ve mevcut araştırmalara metodolojik açıdan özgün bir katkı yapmayı ve parçalı yaklaşımları aşmayı amaçlamaktadır.

I. TARİHİ ARKA PLAN

Doğu Türkistan, resmî olarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin idari yapılanması içerisinde "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" adıyla anılmaktadır. Bölgenin tarihsel, kültürel ve sosyo-politik özellikleri dikkate alındığında yalnızca idari bir statüden ibaret olmadığı; derin tarihsel köklere ve çok katmanlı bir kimlik yapısına sahip olduğu görülmektedir. Son yıllarda uluslararası kamuoyunda giderek daha fazla yankı bulan ve çeşitli adlandırmalarla anılan tartışmalar bu bölgenin statüsüne, siyasi aidiyetine ve kültürel kimliğine ilişkin meseleleri içermektedir. Bu tartışmalar, yalnızca günümüzün jeopolitik gelişmeleriyle sınırlı olmayıp bölgenin tarihsel sürecinde yaşanan egemenlik değişimleri, ulusal kimlik inşa süreçleri, özerklik uygulamalarının niteliği ve insan hakları ihlalleri ile de doğrudan ilişkilidir.

Doğu Türkistan meselesi, bir yandan Çin'in özerklik politikalarının sınırları ve uygulanma biçimleri üzerinden idari ve hukuki bir tartışma alanı oluştururken diğer yandan insan hakları ihlalleri, özgürlüklerin kısıtlanması ve demografik dönüşüm politikaları gibi konular sebebiyle uluslararası boyut kazanan bir insan hakları ve kimlik sorunu hâline gelmiştir. Bu kapsamda, bölgenin güncel durumunun anlaşılabilmesi için tarihsel arka planın ayrıntılı biçimde incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde, Doğu Türkistan'ın erken dönem tarihinden başlayarak bölgedeki iki kısa ömürlü cumhuriyet deneyimi ve ardından gelen özerklik rejimi dönemleri ele alınacaktır.

A. Doğu Türkistan Cumhuriyetlerinden Önceki Dönem

Doğu Türkistan, Türklerin en eski yerleşim alanlarından biridir. Hunlar ve Göktürklerden itibaren Türk devletlerinin önemli yerleşim alanlarından biri olmuştur. Karahanlılar, Uygurlar ve diğer Türk hanlıkları bu topraklarda hüküm sürmüştür³. Uygurların Göktürk Kağan-

---

³ James A. Millward ve Peter C. Perdue, "Political and Cultural History through the Late 19th Century", içinde Xinjiang: China's Muslim Borderland, ed. S. Frederick Starr, (New York: M. E. Sharpe, 2004), 41; Osman Kubilay Gül, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi", Turkish Studies, 2/1 (2007): 253-254; Abdullah Bakır, "Doğu Türkistan Tarihinin Türk Kültür Tarihi Açısından Önemi", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 8/1 (2008): 35-36; Erkan

lığının eski bileşenlerinden olduğu, Çin kaynaklarında Uygurların Hunların soyundan kabul edildiği, 8. yüzyıl itibarıyla Uygurların bozkır kağanlıkları kurarak siyasi bir varlık hâline geldiği düşünüldüğünde Çin tarihçiliğinde Doğu Türkistan'ın antik çağlardan itibaren Çin hakimiyetinde olduğu iddiası geçerliliğini yitirmektedir⁴. Bu bakımdan Uygurların milattan önceki tarihlere dayanan bir devletleşme süreci yaşadığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Çinlilerin kendi kaynaklarında “Hsi-yü” yani “Batı Toprakları” olarak geçen Doğu Türkistan'ı tanınması ve buraya yönelmesi Hunlar döneminde başlamıştır⁵. Bölge, tarih boyunca stratejik konumu nedeniyle rekabet alanı haline gelmiştir. Çin, Hunlar döneminden itibaren bölgeye hâkim olmaya uğraşmış ve 18. yüzyıla gelindiğinde Batı Türkistan'da Rusya istila siyaseti izlerken Çin-Mançu İmparatorluğu da Doğu Türkistan'ı işgale girişmiştir⁶. İmparatorluğun bölgedeki askeri kontrolü birinci Çin istilası olarak ifade edilmekte olup 1755'ten Yakub Bey'in iktidara geldiği 1865'e kadar olan süreci kapsamaktadır⁷. Bu dönem aynı zamanda Han göçünün ilk sistematik dalgasının ya-

---

Avcı, “Doğu Türkistan Sorunu”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1391 (2018): 2.

- ⁴ Dru C. Gladney, “Internal Colonialism and the Uyghur Nationality: Chinese Nationalism and its Subaltern Subjects”, *Cahiers D'études Sur La Méditerranée Orientale Et Le Monde Turco-İranien*, 25 (1998): 2; Uygur ve Çin tarihçiliğinin Doğu Türkistan'ın antik dönemlerine dair görüşleri için bkz. Gardner Bovingdon, *The Uyghurs: Strangers in Their Own Land* (New York: Columbia University Press, 2010), 29. Uygurların, Göktürk Kağanlığının eski bileşenleri olduğuna dair görüşler için bkz. Millward ve Perdue, “Political and Cultural History”, 39, 43; Ergenekon Savrun, “The Uyghur Turks and The Eastern Turkistan (Xinjiang Conflict): Which China? China's Growth or Red Cruelty”, *Tarih ve Günce*, 2/5 (2019): 401.
- ⁵ Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, 27; Kürşat Yıldırım, “İlk Çin Yıllıklarında Geçen Doğu Türkistan Tarihine Dâir Bazı Hususî Terimler I”, *Avrasya Terim Dergisi*, 2/2 (2014): 21.
- ⁶ İklil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş* (Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi, 1995), 41; Özkul Çobanoğlu, “Türk Dünyası Kültür Ekolojisi Ortaklığı: Moğolistan”, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3/5 (2020): 98.
- ⁷ Buğra, *Doğu Türkistan*, 20; Yelda Demirağ, “1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3 (2014): 229.

şandığı dönemdir⁸. Ancak bu dönemde Çinlilerin Doğu Türkistan'da keskin bir hakimiyeti olmamış ve bölgede 42 isyan hareketi gerçekleşmiştir. 1865'te Yakub Bey, merkezi Kaşgar olan bağımsız bir devlet kurmuştur. Bu devlet Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya ve Afganistan tarafından tanınıp diplomasiye dahil olmuşsa da 1877'de Yakub Bey'in ölümüyle Çinliler bu devleti işgale girişmiş ve 1884'te "yeni sınır" anlamına gelen Xinjiang adını vererek resmen eyalete dönüş-türmüştür⁹.

Bu dönemden itibaren Han göçü teşvik edilmiş, yerel kültürün asimilasyonu hedeflenmiştir¹⁰. 1911'de Mançu Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla bölge Çin Cumhuriyeti yönetimine geçmiş, Çinlileştirme politikaları yoğunlaşmıştır. Bu baskılar 1931'de Kumul'da başlayan bağımsızlık hareketini doğurmuş ve 1933'te Kaşgar merkezli Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur¹¹.

B. Doğu Türkistan Cumhuriyetleri

Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin ilanından kısa bir süre sonra devletin iskeleti anayasa, kabine, devlet amblemi, devlet bayrağı, milli marş gibi simgeler ve bir dizi devlet organıyla oluşturulmuş-

⁸ Davide Giglio, "Separatism and the War on Terror in China's Xinjiang Uighur Autonomous Region", Barış Harekâtleri Eğitim Enstitüsü, (2004): 10.

⁹ Saadettin Yağmur Gömeç, "Doğu Türkistan'da Yakub Han Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 9/9 (1998): 153; Dwyer, The Xinjiang Conflict, 91; Ömer Kul, 100 Soruda Doğu Türkistan, 2. Baskı (İstanbul: Rumuz Yayınları, 2019), 43. Xinjiang/新疆: Genel olarak "新=yeni 疆=hudut" anlamını taşıyor ise de Çincenin yazı özelliklerinden hareket edildiğinde adlandırmanın "yeniden silah gücü ile ele geçirilen toprak" anlamını içerdiği belirtilmektedir. Bu ad, Çin Komünist Partisi dönemi (1955) sonrasında yaygın ve zorunlu hale getirilmiştir; Erkin Türkler, "Sincan: Çin'in Başarılı Algi Operasyonu", Türk Yurdu, 331 (2015): 27-28; Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 54.

¹⁰ Millward ve Perdue, "Political and Cultural History", 6; Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 51-52.

¹¹ Kul, 100 Soruda Doğu Türkistan, 43; Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: 1931 Kumul Ayaklanması", Türkiyat Mecmuası, 30/1 (2020): 283.

tu¹². Ancak kurulan ilk cumhuriyet kısa ömürlü olmuş, SSCB ve Çin müdahaleleriyle 1934'te yıkılmıştır¹³. Ardından Doğu Türkistan'da sözde Çin'e bağlı, gerçekte SSCB yanlısı bir hakimiyet kurulmuştur. 1934 itibarıyla genel vali Şın Şı-sey keyfi bir idare kurmuş, Rusya Doğu Türkistan sınırlarında Kızıl Ordu birlikleriyle konuşlanmıştır. SSCB etkisini ortadan kaldırmak isteyen Çin hükümeti ise 1941-1943 yılları arasında Doğu Türkistan'ı Çin'in bir eyaleti yapabilmek için çeşitli politikalar uygulamış, bağımsızlık liderlerini ve taraftarlarını hapsedmiş ya da idam ettirmiştir¹⁴. Genel vali Şın Şı-sey'in Milliyetçi Çin yönetimindeki Nanking Hükümetine bağlanmasıyla Doğu Türkistan 1941'den itibaren bu hükümete tabi olmuştur¹⁵. Aynı dönemde Çin komünistleri de bölgede etkinlik göstermeye başlamış, Çin ve SSCB etkisine karşı Uygurların bağımsızlık çabaları sürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla SSCB Doğu Türkistan'dan çekilmiş, 1943'te Çin kuvvetleri Doğu Türkistan'a girmiştir. Çin bölgeye Çinli göçünü teşvik ederken bir yandan da ağır vergiler, yolsuzluk ve zulümle Doğu Türkistan halkını baskı altında tutmuştur. Baskılar tepkiye neden olmuş, Gulca (İli), Altay ve Tarabagatay'da 1944'te Şarki Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur¹⁶. Başlangıçta SSCB desteğiyle güç kazanan bu yönetim, 1946'da Çin ile yapılan anlaşmayla koalisyon hükümetine dahil olmuştur. Ancak SSCB'nin çıkarları doğrultusunda

---

¹² Nabijan Tursun, "1933 ve 1944 Yıllarında Kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri Hakkındaki Kaynaklar ve Bu Kaynakların Değeri", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16 (2020): 234.

¹³ Enis Şahin, "Doğu Türkistan", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3 (1995): 115; Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 55.

¹⁴ Buğra, *Doğu Türkistan*, 52; Cornelius Amaebi Biye, "Comparative Study of the Political and Economic Consolidation Policies Pursued by the Soviet Union in Kazakhstan (1917-33) and Communist China in Sinkiang (1949-57)", *Retrospective Theses and Dissertations, University of British Columbia* (1973): 26; Tursun, "Doğu Türkistan Cumhuriyetleri Hakkındaki Kaynaklar", 234.

¹⁵ Alimcan İnyet (ed.), *İşgal Edilmiş Ülke: Doğu Türkistan (Rapor)*, (Uygur Akademisi, 2020), 3.

¹⁶ Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), 67; Kul, *100 Soruda Doğu Türkistan*, 43; Biye, "Communist China in Sinkiang (1949-57)", 27.

bağımsızlık süreci engellenmiştir¹⁷. 1949'da Çin Komünist Ordusu'nun işgaliyle cumhuriyet sona ermiştir. Aynı yıl Çin İç Savaşı, komünist Çinliler lehine sona ermiş; Çin Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Böylece Doğu Türkistan'da da komünist Çin yönetimi başlamıştır. Doğu Türkistan 1 Ekim 1955 tarihinde, Sincan Uygur Özerk Bölgesi adıyla bugünkü idari statüsünü almış ve Çin'in sıkı kontrolü altına sokulmuştur. Bölge hükümet başkanlığına Uygur Seyfeddin Azizi getirilmiş; ancak esas güç Komünist Parti'nin Sincan Genel Sekreteri Han asıllı Wang Zhen'de olmuştur¹⁸. Üçüncü Çin istilası olarak da adlandırılan bu dönem günümüze dek sürmüştür. Bu dönem boyunca Han göçü hızlanmış, kültürel ve dini baskılar artmış, çok sayıda Uygur ülke dışına göç etmek zorunda kalmıştır. Mao döneminin "Büyük İleri Atılım" ve "Kültür Devrimi" politikaları bölgeyi ekonomik ve toplumsal açıdan derinden sarsmıştır¹⁹.

II. ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN POLİTİKASI

Doğu Türkistan, 1 Ekim 1955 tarihinde resmî olarak "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" adıyla bugünkü idari statüsüne kavuşmuş ve bu tarihten itibaren Çin'in merkezî yönetim politikalarının doğrudan muhatabı hâline gelmiştir. Ancak özerklik rejiminin ilanı, bölge ile Çin yönetimi arasındaki gerilimleri azaltmaktansa siyasi, kültürel ve toplumsal baskıların yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, Çin'in kurucu lideri Mao Zedong tarafından yürütülen politikalar, Doğu Türkistan'ın Çin'e entegrasyonunu sağlama iddiası taşısa da uygulamada Han nüfusunun sistemli biçimde bölgeye yerleştirilmesi, yerel halkın ekonomik ve kültürel alanlarda marjinalleştirilmesi ve bölgenin stratejik kaynaklarının merkez tarafından denetim altına alınması şeklinde gelişmiştir. Mao'nun ideolojik hedefleri doğrultusunda hayata geçirilen Büyük İleri Atılım (1958-1961) ve Kültür Devrimi (1966-1976) süreçleri, derin toplumsal yıkımlara yol açmıştır. Bu politikalar sonucu bölgede yaygın kıtlık, dinî ve kültürel hayatın bastırılması,

---

¹⁷ Tuna, Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık, 70; Şahin, "Doğu Türkistan", 119.

¹⁸ Tuna, Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık, 75.

¹⁹ Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996), 421.

yerel aydınların tutuklanması ve etnik asimilasyon uygulamaları görülmüştür.

Mao'nun ölümünün ardından iktidara gelen Deng Şiaoping döneminde, ekonomik reform ve açılma politikaları çerçevesinde Çin genelinde görece ılımlı bir atmosfer oluşmuş, Doğu Türkistan'da da kısa süreli bir kültürel ve ekonomik rahatlama gözlenmiştir. Ancak 1980'lerin sonlarından itibaren meydana gelen toplumsal hareketler, öğrenci eylemleri ve bölgesel ayaklanmaların ardından Çin yönetimi yeniden baskıcı bir çizgiye dönmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, SSCB'nin dağılması ve Türkistan (Orta Asya)'da bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkışı, Çin Hükümetinin Doğu Türkistan üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren artan güvenlik politikaları, 11 Eylül sonrasında "terörle mücadele" söylemi altında meşrulaştırılarak daha kapsamlı bir gözetim ve asimilasyon sistemine dönüşmüştür²⁰.

Bu doğrultuda, çalışmanın bu bölümünde Çin'in Doğu Türkistan politikasının Mao döneminden itibaren geçirdiği dönüşüm kronolojik bir çerçevede ele alınmakta; Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi'nin bölgesel etkileri, Deng Şiaoping reformlarının getirdiği geçici esneklik ve Soğuk Savaş sonrasında artan güvenlikçi yaklaşımlar üzerinden özerklik rejiminin içeriği ile insan hakları durumuna yansımaları incelenmektedir.

A. Mao Döneminde Çin'in Doğu Türkistan Politikası

Mao Zedong Doğu Türkistan'ı Çin idaresine kattıktan sonra bölgeyi Çin ile entegre etmek için çalışmıştır. Bu bağlamda Han nüfusunun bölgeye yerleşimini teşvik etmiştir²¹. Doğu Türkistan'daki durumu kontrol etmek üzere 1954 yılında Bingtuan olarak da bilinen Üretim ve İnşaat Kolordusunu kurmuştur. Başlangıçta hassas sınır bölgelerinde Çin'in egemenliğini korumak için bir güç olarak ilan edilmiş

---

²⁰ Matthew Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's New Frontier", *Asian-Pacific Law & Policy Journal*, 3/1 (2002): 122; Giglio, "Separatism and the War", 2.

²¹ Rémi Castets, "The Uyghurs in Xinjiang-The Malaise Grows", *China Perspectives*, 49 (2003): 2.

olsa da Bingtuan birimlerinin konuşlanma modeli, Uygur nüfusunun yoğun olduğu yerleşimlerdeki birimlerin sayısının yüksekliği, esas amacın yabancı işgallere karşı savunma olmadığını açıkça ortaya koymaktadır²².

Mao, Çin'i bir tarım toplumundan endüstriyel bir devlete dönüştürmek amacıyla 1958-1961 yılları arasında Büyük İleri Atılım denilen bir program başlatmıştır. Bu sanayileşme hareketine asimilasyoncu bir kültürel itki, kalkınmanın önüne bir engel olarak görülen Doğu Türkistan halkına saldırı tutumları ve bölgeye Han göçünün arttırılması şeklinde politikalar eşlik etmiştir²³. Program çerçevesinde halk komünleri oluşturularak tarım aletleri, topraklar, hayvanlar kamulaştırılmıştır. Ancak toprakların verimsizleşmesi, merkezi planlamadaki bir dizi başarısızlık, hastalık ve afetlerin yayılması gibi olaylarla trajediyle sonuçlanmıştır. Çin, konuyla ilgili bilimsel araştırmaları yasakladığı için tam sayısı bilinmemekle birlikte 16 ila 30 milyon insanın bu programın yarattığı kıtlık nedeniyle hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Ölüm oranının yüksekliğinde kırsal nüfusa gıda hakkının verilmemesi de etkili olmuştur²⁴. Doğu Türkistan da Çin'in bütünüyle birlikte bu kıtlıktan zarar görmüş, eş zamanlı olarak aşırı Çincilik politikalarına maruz kalmıştır.

Mao 1966'da Kültür Devrimi olarak ifade edilen yeni bir politikayı uygulamaya koymuştur. Bu ideolojik kampanya bir sosyalist dinamizm yaratmak amacıyla başlamış, komünizmi içselleştirmedeği gerekçesiyle pek çok insan hedef haline getirilmiştir²⁵. Kültür Devrimi, proletaryanın eski fikirlere, kültüre, gelenek ve alışkanlıklara karşı mücadelesi olarak organize edilmiş, yalnızca üniversiteler, okullar, hükümet ve diğer kuruluşlar için değil; aynı zamanda fabrikalar, ma-

---

²² Nur Shahadah Jamil, "China's Xinjiang Policy: An Analysis Based on the Theory of Relative Deprivation", *Malaysian Journal of History, Politics, & Strategic Studies*, 38/1 (2011): 149.

²³ Jamil, "China's Xinjiang Policy", 149; Tuna, Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık, 78.

²⁴ Dennis Tao Yang, "China's Agricultural Crisis and Famine of 1959-1961: A Survey and Comparison to Soviet Famines", *Comparative Economic Studies*, 50 (2008): 3.

²⁵ Tuna, Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık, 79.

denler, kentler, köyler için de uygulanması gereken bir parti ideolojisi olarak görülmüştür²⁶. Böylece Doğu Türkistan'da her alanda kültürel ve dini baskı yaygınlaşmış, üniversiteler kapatılıp entelektüeller çalışma kamplarına gönderilmiş, Han olmayanlara karşı asimilasyon politikası izlenmiştir. Özellikle azınlık temsilcileri ve aydınları, *burjuvazinin temsilcileri, revizyonistler, yerel milliyetçiler* gibi ithamlarla; Doğu Türkistan'da yüz binlerce insan ise *Pantürkist, Panislamist, Sovyet yanlısı* denilerek suçlanmış, adeta ideolojik bir temizliğe girilmiştir. Mao'nun ölümüyle Deng Şiaoping iktidarı ele almış ve 1979 itibarıyla Çin'de reform ve açılma stratejisi uygulanmaya başlamıştır²⁷. Mao'nun ölümünden sonra Çin'de başlayan yeni dönem, Doğu Türkistan politikasında da görece bir yumuşama ve yeniden yapılanma sürecinin kapısını aralamıştır.

B. Mao Döneminden Sonra Çin'in Doğu Türkistan Politikası

Kültür Devriminin etkileri Mao'nun ölümünden sonra da devam etmiştir. Ancak Mao'nun ardından Çin Komünist Partisi'nde ılımlı görüşler artmış, Doğu Türkistan ve İç Moğolistan gibi özerk bölgelere ilişkin politikalar hususunda farklı tutumlar görülmeye başlamıştır. Böylece 1978'de Çin'in *de facto* lideri olan Deng Şiaoping'in politik anlayışı Mao döneminden daha ılımlı bir tablo sunmuştur. Deng'in yönetimi ve reformları aşırı kapsamlı olmayan, daha tutarlı bir temaya sahiptir²⁸. Bu reformcu yönelim, uluslararası etkileşimi artırmayı ve ekonomik yeniden yapılanmayı hedeflerken Doğu Türkistan'da belirli kurumsal ve kültürel alanlarda kısa süreli bir rahatlatma sağlamıştır.

Reform ve açılma stratejisi çerçevesinde dünyanın geri kalanıyla bir "Açık Kapı Politikası" girişimi başlamıştır. Uluslararası toplulma artan etkileşim ve uluslararası organizasyonlara daha fazla katılım için gayret edilmiş, böylelikle Doğu Türkistan'daki baskılar da nispe-

---

²⁶ Joan Robinson, "The Cultural Revolution in China", Royal Institute of International Affairs 1944-, 44/2 (1968): 227.

²⁷ Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 58.

²⁸ Barry Naughton, "Deng Xiaoping: The Economist", The China Quarterly, 135 (1993): 491.

ten hafiflemiştir²⁹. Bu dönemde de iktidarın meşruiyet gerekçesi Marksist-Leninist temelde yapılmış ve bu iddianın siyasi sistem açısından önemli sonuçları olmuşsa da ekonomik büyüme stratejisinde ideolojiden çok hükümetin devam eden iktidarının önemsendiği fark edilmekteydi³⁰. Diğer bir ifadeyle politik tutumun özünde ideolojiden çok ulusal çıkar yani pragmatik bir yaklaşım vardı.

Reformların devamında kabul edilen 1982 Anayasası ile Doğu Türkistan'da sembolik özerklikten gerçek yönetim haklarına dönüşen bir program hazırlanmıştır³¹. Bu dönemdeki görece açıklık, kitapların çoğalmasında, Uygur tarihi ve kültürüne yönelik akademik araştırmalarda, camilerin yenilenmesinde de kendini göstermiştir³². Ancak her ne kadar eski eğilimlere göre toplumsal ve yönetsel çoğulculuk artmış görünse de kurumsal ve kültürel olarak reddedilmeye devam etmiştir³³. Özellikle 1980 itibarıyla üniversite öğrencileri, işçi ve entelektüel ayaklanmaları, 1989 Tiananmen olayı³⁴, 1990 Barın olayı³⁵, 1997 Gul-

²⁹ Işık Kuşçu, "The Uyghur Diaspora in Cyberspace: Identity and Homeland Cause", *Bilig*, 69 (2014): 147.

³⁰ Joseph Fewsmith, *China Since Tiananmen: The Politics of Transition* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 9.

³¹ Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, 82.

³² Castets, "The Uyghurs in Xinjiang", 6.

³³ Fewsmith, *China Since Tiananmen*, 9.

³⁴ Komünist Parti'nin hayatın her alanındaki mutlak kontrolü, kamuoyunda siyasi reform isteklerini kuvvetlendirmiş ve böyle bir ortamda reform yanlısı lider Hu Yaobang'ın istifaya zorlanması da toplumun farklı kesimleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Kamuoyu, Yaobang'ın Komünist Parti nezdinde itibarının iade edilmesini isterken Yaobang'ın Nisan 1989'da ani ölümü üzerine öğrenciler ve entelektüellerin ağırlıklı olduğu farklı kesimlerden yüz bini aşkın insan Pekin'de Tiananmen Meydanı'nda toplanmıştır. Günler süren protesto gösterileri, Hükümet tarafından tanklar ve askerî güç ile bastırılmaya çalışılmıştır. İki aydan fazla süren Tiananmen olaylarının bastırılması sırasında resmî olarak açıklanmamış olsa da binlerce sivilin öldürüldüğü tahmin edilmektedir; bkz. Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, 84.

³⁵ 5 Nisan 1990 tarihinde Doğu Türkistan'ın Barın kenti sakinleri, doğum kontrol uygulaması ve Han göçü politikalarının durdurulmasını istemişlerdir. Halkın bu istekleri Çin Komünist Partisi tarafından reddedilince halk, hükümet konağına yürüyüş düzenlemiştir. Pekin yönetiminin orantısız güç kullanımı sonucunda 9 köy haritadan silinmiş, beş bin civarında Uygur öldürülmüştür; Hasan Acar ve Serhat Bulut, "Çin'in Doğu Türkistan Politikasının Uluslararası Toplumla Yansımaları", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9/1 (2021): 15.

ca olayı³⁶ gibi olaylardan sonra Doğu Türkistanlıların tekrar bağımsızlık arayışına girmesinden korkan Çin, görece daha az baskıyla geçen 10 yılın ardından tekrar eski tutumuna dönmüştür.

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin yıkılmasıyla başlayan yeni dönemde Çin'in özerk bölgelerdeki baskıcı tutumu da yeniden canlanmıştır. Doğu Türkistan halkının bu baskılara karşı çıkmasından sonra Çin *ulusal ayrılıkçı, aşırı dinci* gibi suçlayıcı ifadelerle birçok camiye kapatmış, dini liderleri tutuklamıştır. Dünya kamuoyunda terörle mücadeleye ilişkin yeni bir dönemi başlatan 11 Eylül saldırılarının ardından ise Çin, Uygur halkına karşı yürüttüğü kampanyaya uluslararası destek toplamak için küresel terörizmi ortadan kaldırmaya olan artan vurguyu kullanarak baskı politikasını bir üst aşamaya taşımıştır³⁷. 2002 itibarıyla Doğu Türkistan'da okullarda Uygurca eğitim kaldırılmış, yasa dışı görülen kitaplar, müzikler yasaklanmıştır³⁸. Çin'in kötü muameleleri ve asimilasyon politikasına karşı 2009'da iki Uygur Türkü'nün öldürülmesini protesto ile başlayan Urumçi olaylarından sonra Çin, Doğu Türkistan'daki baskısını iyice artırmıştır.

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2016 raporuna göre Çin terörle mücadele adı altında, 2014 itibarıyla Doğu Türkistan'da Müslüman etnik Uygur nüfusu için muhalefeti suç haline getiren ve dini uygulamaları kısıtlayan yeni yasa ve yönetmelikleri uygulamaya koymuştur³⁹. Bu düzenlemelere göre geleneksel bir cenaze töreni yapmak, başörtüsü takmak, zorunlu propaganda derslerine katılmamak gibi durumlar yasaklanmış, pek çok insanlık dışı uygulama adeta bir dev-

---

³⁶ 5 Şubat 1997'de Doğu Türkistan'ın Gulca kentinde Kadir gecesi münasebetiyle ibadet etmekte olan Uygurların öldürülmesiyle başlayan ve silahsız pek çok Uygur'un Çin kolluk kuvvetleri tarafından öldürülmesine kadar giden olaylar; Emre Kartal, "TBMM Çalışmalarında Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: 1999-2019", Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, 2/4 (2019): 39.

³⁷ Matthew Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's New Frontier", Asian-Pacific Law & Policy Journal, 3/1 (2002): 122; Giglio, "Separatism and the War", 2.

³⁸ Kul, 100 Soruda Doğu Türkistan, 69.

³⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü 2016 raporu için bkz. <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/china-and-tibet> [Erişim Tarihi: 12.10.2024].

let politikası haline getirilmiştir⁴⁰. Uzmanların 2014'te başladığını ve 2017'de büyük ölçüde genişletildiğini tahmin ettiği, milyonlarca Uygur'un ve Türk kökenli Müslümanın alıkondduğu eğitim kampları da bu politikanın en somut örneği olmuştur⁴¹. Örgüt'ün 2025 raporunda da Çin Hükümeti'nin Uygurları tehdit olarak gördüğü ve baskı altına aldığı tekrar edilmiştir. Bu bağlamda hükümetin “Şiddetli Terörizme Karşı Sert Darbe Kampanyası” kapsamında Uygurlara ve diğer Türk Müslümanlara karşı insanlığa karşı suçlar işlediği, kitlesel keyfi gözaltı, işkence, kitlesel gözetim, zorla çalıştırma, kültürel ve dini zulüm gibi ihlallerde bulunduğu belirtilmiştir⁴².

2019'da resmî adı “Mesleki Eğitim Merkezleri” olan ve Çin'in mesleki beceriler öğretmek ve vatandaşların aşırılık yanlısı fikirlerden etkilenmesini önlemek amacıyla kurduğunu iddia ettiği kampların, gizli gözaltı merkezleri olduğu da Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası kuruluşların raporlarıyla tespit edilmiştir⁴³. Birleşmiş Milletler üye devletlerinin insan hakları taahhütleri ve yükümlülükleri açısından diğer devletler tarafından her 5 yılda bir değerlendirildiği Evrensel Periyodik İnceleme ile Çin hükümetine bir dizi tavsiye verilmiş ancak hükümet, ilgili raporu geçersiz sayarak reddetmiştir⁴⁴. Nihayetinde Çin'in Doğu Türkistan'da güçlü bir haki-

⁴⁰ Tanner Greer, “48 Ways to Get Sent to a Chinese Concentration Camp”, Foreign Policy, 13 (2018), <https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-a-chinese-concentration-camp/> [Erişim Tarihi: 28.01.2025].

⁴¹ Joanne Smith Finley, “Securitization, Insecurity and Conflict in Contemporary Xinjiang: Has PRC Counter-Terrorism Evolved into State Terror?”, Central Asian Survey, 38/1 (2019), 2; Lindsay Maizland, “China's Repression of Uyghurs in Xinjiang”, Council on Foreign Relations, 1 Mart 2021, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-repression-uyghurs-xinjiang> [Erişim Tarihi: 14.03.2025].

⁴² Human Rights Watch, World Report 2025, 111, <https://www.hrw.org/world-report/2025/country-chapters/china> [Erişim Tarihi: 08.10.2025].

⁴³ Uluslararası Af Örgütü'nün son raporu için bkz. Amnesty International, The State of the World's Human Rights, 126-131, <https://www.amnesty.org/en/location/asia-and-the-pacific/east-asia/china/report-china/> [Erişim Tarihi: 08.10.2025].

⁴⁴ Söz konusu BM raporu için bkz. United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, “OHCHR Assessment of human rights concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China”, 31 Ağustos 2022, <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/ohchr-assessment->

miyet için yüzyıllardır uyguladığı politikaların, insan haklarının ve 1955'te resmî olarak tanınmış olan siyasi özerkliğin çerçeve ve içeriğine uygun düşmediği gerek tarihi kayıtlar gerekse de uluslararası düzenlemeler nezdinde sabittir. Bu bağlamda Doğu Türkistan'ın bugünkü statüsünü tarihi birikim ve mevcut durum kapsamında değerlendirmek uygun olacaktır.

III. DOĞU TÜRKİSTAN'IN HUKUKİ STATÜSÜ

Doğu Türkistan meselesinin günümüzdeki hukuki ve siyasal görünümü, Çin Halk Cumhuriyeti'nin çok uluslu devlet yapısının bir uzantısı olarak kurgulanan özerklik rejimi ile doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda Doğu Türkistan'ın mevcut konumunu anlamlandırabilmek için öncelikle Çin'in tarihsel süreçte geliştirdiği azınlık politikaları, bu politikaların anayasal dayanakları ve bölgesel özerklik anlayışının içeriği dikkatle incelenmelidir. Çin Komünist Partisi'nin kuruluşundan itibaren Çinli olmayan milletlere yönelik tutumundaki değişimler, Doğu Türkistan'ın hukuki konumunun şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Çin'in resmî söyleminde özerklik, devletin üniter bütünlüğünü pekiştiren bir unsur olarak tasarlanmış, böylece uygulamada merkezi denetim ile yerel özyönetim arasındaki denge, pratikte çoğu zaman merkezîyetçi uygulamalar lehine bozulmuştur. Bu durum, bölgesel özerklik kavramının incelenmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim uluslararası hukukta özerklik, çoğu zaman bir halkın kimliğini, dilini, kültürünü koruyabilmesi için tanınan bir yönetsel imkân olarak ele alınırken Çin'in yaklaşımı bu imkânı daha çok asimilasyonun kurumsal biçimi haline getirmiştir.

Bu çerçevede Doğu Türkistan'daki özerklik düzenlemelerinin, teorik ve normatif temelleriyle birlikte pratikte ne ölçüde gerçek bir özerklik anlamına geldiğinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bölgesel özerklik statüsünün uygulanış biçimi; ekonomik, kültürel ve demografik politikalarla nasıl ilişkili olduğu, bu yapının Uygur halkının siyasi temsiline ve kültürel varlığının korunmasına etkisi, mesele-

nin temel analiz alanlarını oluşturmaktadır. Bu çerçevede uluslararası hukuk ilkeleri, insan hakları ve Çin'in özerklik uygulamaları arasındaki etkileşim, Doğu Türkistan'ın hukuki statüsünü değerlendirmek açısından kritik bir zemin sunmaktadır. Söz konusu özerklik rejiminin hukuki niteliği, uygulanışı ve kendi kaderini tayin hakkı tartışmalarıyla ilişkisi de ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

A. Doğu Türkistan'da Özerkliğin Temelleri

Çin'in Doğu Türkistan politikası Doğu Türkistan'ın özerklik statüsünü değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Çin Komünist Partisi'nin Çinli olmayan milletlere ilişkin icraat ve vaatleri genellikle üç aşamada incelenmektedir. 1922-1937 arasındaki dönemde Parti; ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı (self-determinasyon), söz konusu milletlerin kendi devletlerini veya millî özerklik cumhuriyetleri kurmaları, Çinli ve Çinli olmayan milletlerin birlikte bir federasyon inşa etmeleri şeklinde teşvik ve söylemlerde bulunmuştur⁴⁵. Özerklik ve federal devlet hususundaki yaklaşımlar 1922'de SSCB modelinin izlenmesiyle gündeme gelmiş, kendi kaderini tayin ve ayrılık vurgusu ise 1931'de Jiang-xi Anayasası olarak adlandırılan Çin-SSCB Anayasa Taslağı ile belirgin hale gelmiştir⁴⁶.

Çin Komünist Partisi'nin Çin-Japon Savaşı'nın da etkisiyle kendi ordusunu oluşturarak hakimiyet inşasına çalıştığı 1937-1945 döneminde, önceki politikadan vazgeçilerek kendi kaderini tayin ve ayrılma hakkı düşüncesi terk edilmiştir. Bunun yerine Çinli olmayan milletlere kendilerini yönetme hakkının verilmesi ve Çin ile birleşik bir devlet kurma politikası vurgulanmıştır⁴⁷. Japonya'ya karşı Çin zaferinden sonraki 1946-1949 döneminde ise federasyon fikrinden de vazgeçilmiş, Barış ile Devlet Kurma Program Taslağında azınlıkların eşit konumunun ve özerklik haklarının onaylanması gerektiği belirtilmiştir⁴⁸.

---

⁴⁵ Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 55; Moneyhon, "Controlling Xinjiang", 129.

⁴⁶ Jiann Hsieh, "China's Nationalities Policy: Its Development and Problems", *Anthropos*, 81 /1-3 (1986): 6.

⁴⁷ Hsieh, "China's Nationalities Policy", 6.

⁴⁸ Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 56.

Çin Komünist Partisi 1949 yılında Çin anakarasının çoğunda hakimiyet kurmaya başlamış ve Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Ortak Programı'nda Çin Halk Cumhuriyeti kurumsallaşmıştır. Bu programın Çinli olmayan milletlerle ilgili maddelerinde milletlerin eşitliği, birleşik bir devlet içinde özerklik hakkı, milliyet kültürlerine saygı, ana dili kullanma hakkı ve herkes için daha yüksek bir yaşam standardına ulaşma hakkı olarak özetlenebilecek bir politika öngörülmüştür. Buradaki ana temalar, Çin Halk Cumhuriyeti anayasalarına da yansımıştır. Nitekim günümüzde de yürürlükte olan 1982 Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 4. maddesi, Ortak Program'daki ifadelerle hemen hemen aynıdır⁴⁹.

---

⁴⁹ Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Ortak Programı'nın 50, 51 ve 53. maddeleri şu şekildedir: "Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içindeki tüm milliyetler eşittir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin bütün milletlerden müteşekkil büyük, kardeşçe ve işbirlikçi bir aile olması için kendi aralarında birlik ve yardımlaşmayı tesis edecekler, emperyalizme ve kendi halk düşmanlarına karşı çıkacaklardır. Daha büyük milliyetçiliğe ve şovenizme karşı çıkılacaktır. Ayrımcılık, baskı ve çeşitli milliyetlerin birliğini bozma eylemleri yasaktır" (50. madde). "Ulusal azınlıkların yoğunlaştığı alanlarda bölgesel özerklik uygulanacak ve ilgili nüfus ve bölgelerin büyüklüğüne göre farklı milliyetlerden çeşitli özerklik örgütleri kurulacaktır. Farklı milliyetlerin bir arada yaşadığı yerlerde ve ulusal azınlıkların özerk bölgelerinde, farklı milliyetlerin her biri siyasi iktidarın yerel organlarında uygun sayıda temsilciye sahip olacaktır" (51. madde). "Tüm ulusal azınlıklar, lehçelerini ve dillerini geliştirme, geleneklerini, göreneklerini ve dini inançlarını koruma veya değiştirme özgürlüğüne sahip olacaklardır. Halk Hükümeti, siyasi, ekonomik, kültürel ve eğitimsel yapılarını geliştirmeleri için tüm ulusal azınlıklardan oluşan halk kitlelerine yardımcı olacaktır" (53. madde). Ayrıca bkz. Hsieh, "China's Nationalities Policy", 7. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 4. maddesi de Ortak Program'ın bu maddelerine çok benzemektedir ve şu şekildedir: "Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki tüm milliyetler eşittir. Devlet, azınlık uyruklarının yasal haklarını ve çıkarlarını korur ve Çin'in tüm uyrukları arasında eşitlik, birlik ve karşılıklı yardımlaşma ilişkisini destekler ve geliştirir. Herhangi bir milliyete karşı ayrımcılık ve baskı yasaktır; milliyetlerin birliğini bozan veya bölünmeyi teşvik eden her türlü eylem yasaktır. Devlet, azınlık milliyetlerinin yaşadığı bölgelere, çeşitli azınlık milliyetlerinin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre ekonomik ve kültürel gelişmelerini hızlandırmalarında yardımcı olur. Bölgesel özerklik, azınlık milletlerden insanların yoğun topluluklarda yaşadığı alanlarda uygulanmaktadır; bu alanlarda özerklik gücünü kullanmak için özyönetim organları kurulur. Tüm ulusal özerk alanlar, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz parçalarıdır. Bütün milliyetler, kendi sözlü ve yazılı dillerini kullanma ve geliştirme ve kendi gelenek ve göreneklerini koruma veya düzeltme özgürlüğüne sahiptir". Anayasanın İngilizce dilinde metnine erişim için bkz.

Anayasanın 30. maddesine göre ülke, doğrudan merkezi hükümete bağlı illere, özerk bölgelere ve belediyelere bölünmüş; iller ve özerk bölgeler özerk vilayetler, ilçeler, özerk ilçeler ve şehirlere ayrılmış ve ilçeler, özerk ilçeler ve şehirler ilçelere, etnik azınlık ilçelerine ve kasabalara bölünmüştür. Çin'in 23 vilayeti, beş özerk bölgesi, doğrudan merkezi hükümete bağlı dört belediyesi ve iki özel idari bölgesi bulunmaktadır. Doğu Türkistan da Sincan Uygur Özerk Bölgesi adıyla bu beş özerk bölgeden biridir. Doğu Türkistan'ın özerklik statüsünü değerlendirmeden önce özerklik kavramının ne anlama geldiğini biraz açmak gerekmektedir.

B. Genel Olarak Özerklik

Uluslararası hukuk kapsamında üzerinde kesin olarak uzlaşmış bir özerklik tanımı bulunmamaktadır. Dolayısıyla özerkliğin boyutlarını, kapsamını, niteliklerini belirleyen kesin kurallar yoktur. Uluslararası hukukta özerklik, Milletler Cemiyeti döneminde azınlık hakları ve kendi kaderini tayin etme hakkı çerçevesinde kullanılmış ve İkinci Dünya Savaşından sonra Birleşmiş Milletler kapsamındaki 1966 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi bağlamında tekrar gündeme gelmiştir. Bu sözleşmeye dayanarak oluşturulan Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 18 Aralık 1992 tarihli Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dinsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesinde her ne kadar azınlıkların katılım hakkına ve kimliklerinin teşvikine işaret edilmişse de özerklik için herhangi bir çağrı yoktur⁵⁰. Sonuç olarak özerklik rejimi bir uluslararası hukuk ilkesi değildir ve uluslararası düzenlemelerde tavsiye niteliğinde bile yer almamaktadır. Uluslararası hukukta özerklik rejiminin oluşturulmasına dair bir mecburiyet yoktur; devletler bu statüyü oluşturmaya zorlanamaz⁵¹.

Özerklik rejimi, federalizm gibi ayrı varlıkların bir devletin tek siyasi dokusu içinde bütünleşmesi ilkesine dayanır ancak federalizm-

---

http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Constitution/node_2825.htm [Erişim Tarihi: 03.10.2025].

⁵⁰ Geoff Gilbert, "Autonomy and Minority Groups: A Right in International Law", *Cornell International Law Journal*, 35/2 (2002): 319.

⁵¹ Yoram Dinstein, "Autonomy Regimes and International Law", *Villanova Law Review*, 56/ 3 (2011): 439.

den farklıdır. Federal bir devlette idari bölgelerin özyönetim bakımından birbiriyle eşit ya da paralel olması söz konusuysen özerklik rejiminde belirli bir bölgeye olağanüstü bir özyönetim ölçüsü verilir; benzer özyönetim yetkileri diğer idari bölgelerde bulunmaz. Bu bakımdan özerklik, seçilmiş bir alana ayrıcalıklı ve homojen olmayan bir muameleye dayandığı için kuralın istisnası niteliğindedir⁵².

Özerklik rejiminin belirsiz doğasına rağmen pratikte karşılaşılan bir rejim olduğu görülmektedir. Özerklik, çağdaş dünya siyasetinin artan karmaşıklığına yanıt vermek için esnek ve benzersiz siyasi yapıların geliştirilebilmesini sağladığından kullanışlı bir kavram olarak görülebilmektedir⁵³. Özerklik pratik bir bağlama ihtiyaç duymaktadır ancak teorik çıkarımlar yapmak da imkânsız değildir. Öncelikle özerkliğin genel olarak siyasi (bölgesel), kültürel ve idari özerklik olarak ele alındığı görülmektedir. Buna göre siyasi özerklik kendi kaderini tayin hakkının iç boyutu olarak bir devletin belli bir bölgesinde yaşayan ve farklı bir kimliği olan topluluğun, o topluluğu oluşturan kişilerin her birinin dinini, dilini, örf ve adetini, toprağını ve diğer etnik özelliklerini korumak ve yerel hizmetlerini karşılamak amacıyla bir siyasi özerk birim kurmasıdır⁵⁴. Kültürel özerklik belirli bir bölgeye değil ülkede dağınık halde yaşayan, kültürel olarak farklı bir grubun üyelerine tanınan bir statüdür. Kültürel özerklik; yalnızca kültürel yönlerle sınırlı, sadece o gruba ait bireyler üzerinde geçerli olan ve devletin, gruba verilen yetki çerçevesini aşmadığı sürece kurum kararlarına müdahale edemediği bir özerklik modelidir⁵⁵. İdari özerklik ise topluma verilecek bazı idari hizmetlerin merkezi idare teşkilatı haricindeki kamu tüzel kişilerin verilmesidir. Devlet yapısı içindeki idari

---

⁵² Dinstein, "Autonomy Regimes", 437.

⁵³ Hurst Hannum, "The Concept of Autonomy in International Law", *The American Journal of International Law*, 74/4 (1980): 861.

⁵⁴ Hannum, *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination*, 53; Fahrettin Murtazaoglu, "Acarahaların Siyasi Özerklik Hakkının Süjesi Haline Gelmeleri ve Türkiye'nin Bu Sürece Etkisi", *bilig*, 29 (2004): 43.

⁵⁵ Asbjørn Eide, "Cultural Autonomy: Concept, Content, History and Role in The World Order", içinde *Autonomy: Applications and Implications*, ed. Markku Suksi, (Leiden: Brill, 1998), 252.

teşkilatlanmayı ifade eden idari özerklik devlet adına ilk elden sınırlı bir düzenleme yetkisine sahiptir⁵⁶.

Özerklik rejimi söz konusu olduğunda, siyasi özerklik olgusu biraz daha öne çıkmaktadır. Siyasi özerklik örneklerinin çoğunda, bölge yasalarının uygulanmasından ve idaresinden sorumlu ve bu yasaların uygulanması için gerekli olan icra emirlerini veya idari düzenlemeleri çıkarma yetkisine sahip bir yürütme organı vardır. Siyasi özerkliğe sahip hemen hemen her örnekte yetkisinin kapsamı önemli ölçüde farklılık göstermekle birlikte bir yasama organı bulunmaktadır⁵⁷. Siyasi özerklikte kimi zaman sınırlı bir ölçüde yargı organı bulunmaktadır⁵⁸. Ancak özerkliğe dair çıkarımların bir uluslararası hukuk ilkesinden veya uzlaşmadan kaynaklanmadığı, örneklerin değerlendirilmesiyle elde edildiği unutulmamalıdır. Zira özerklik rejiminin tanınması ve sonrasında bu rejimin işleyişi, sınırları ve kapsamı ilgili devletin iç hukukuna göre belirlenmektedir.

Özerklik kavramının tanımında uzlaşılmasının temelinde devletlerin özerkliğe şüpheli yaklaşımı yatmaktadır. Zira özerklik, ülke bütünlüğüne etkileri kaçınılmaz bir uygulama ve potansiyel bir çatışma kaynağı olarak görülmektedir⁵⁹. Dolayısıyla özerklik, halihazırda mevcut olduğunda ve yokluğunun güvenlik endişelerini artırabileceği durumlarda desteklenir ve devletin parçalanmasının önlenmesini sağlayabileceği durumlarda savunulur⁶⁰. Bu durum özerkliğin, özerklik isteklerine bir yanıt olmaktan ziyade belirli sosyal veya etnik gruplara, belirli bir endişe konusu olan konularda hükümetin müdahalesinden bir dereceye kadar bağımsızlık garantisi vermenin bir

⁵⁶ Bahadır Bumin Özarşlan, "Bir Özerk Cumhuriyet Örneği Olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti", içinde I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, ed. M. Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2016), 581; Ender Ethem Atay, İdare Hukuku, 9. Baskı (Ankara: Turhan Kitabevi, 2023), 200.

⁵⁷ Hannum, "The Concept of Autonomy in International Law", 861, 865.

⁵⁸ Özarşlan, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti", 579.

⁵⁹ Francesco Palermo, "Central, Eastern and South Eastern Europe and Territorial Autonomy: Are They Really Incompatible", içinde Political Autonomy and Divided Societies, ed. Alain-G. Gagnon, Michael Keating, (New York: Palgrave Macmillan, 2012), 92.

⁶⁰ Palermo, "Territorial Autonomy", 91.

aracı olarak görülmesini de açıklamaktadır⁶¹. Ayrıca komünizmde olduğu gibi etnik özerklik pratikte ancak folklorla sınırlıysa ve siyasi bir anlamı yoksa kabul edilmektedir⁶². Bu noktada meselenin pratik bağlamına dönerek Doğu Türkistan'ın mevcut özerklik statüsünü değerlendirmek faydalı olacaktır.

C. Doğu Türkistan'ın Özerkliğinin Değerlendirilmesi

Günümüzde Çin, Doğu Türkistan'ın ekonomik kaynaklarından elde edilen zenginlikte bölge halkını dışlamakta; sanayi kuruluşlarında, petrol tesislerinde Han Çinlilerini istihdam etmekte ve Doğu Türkistan'ı batıya açılan kapısı olarak ayrıca kontrol altında tutmaktadır⁶³. Çin'in Doğu Türkistan'a dair resmî politikasının ana hatlarıysa 1955'teki özerklik düzenlemesi, 1982 Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası ve 1984 Bölgesel Ulusal Özerklik Yasası düzenlemeleri ile belirginleşmektedir.

1984 Bölgesel Ulusal Özerklik Yasasına göre özerk bölgeler, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz parçaları olarak Anayasa, Özerklik Yasası ve diğer kanunların belirlediği yetki sınırları içinde ve mevcut yerel koşullar ışığında özerklik yetkisini kullanırlar⁶⁴. 1982 Anayasasının altıncı bölümü ulusal özerk alanların özyönetim organlarına dair düzenlemeler içerir. Bu düzenlemelere göre idari alanda bölgesel özerklik uygulayan uyruktan milletvekillerinin ve bölgede yaşayan diğer uyrukların temsil hakkına sahip olduğu halk kongreleri yasama organına karşılık gelmekte ve burada yapılan düzenlemeler Ulusal Halk Kongresi Daimî Komitesi'nin onayıyla yürürlüğe girmektedir. Özerk bölgelerin, özerk illerin ve özerk bölgelerin halk hükümetleri,

---

⁶¹ Hannum, "The Concept of Autonomy in International Law", 883.

⁶² Palermo, "Territorial Autonomy", 92.

⁶³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bahtiyar Bahşi, "Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri", *International Journal of Social Science*, 57 (2017): 573; Şahzada Dauliatova, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007): 8-12; Kul, 100 Soruda Doğu Türkistan, 83-86; Demirağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", 231.

⁶⁴ Özerklik Yasasının İngilizce metni için bkz. <https://china.usc.edu/chinas-law-regional-national-autonomy-1984#:~:text=Regional%20national%20autonomy%20means%20that,of%20the%20power%20of%20autonomy> [Erişim Tarihi: 03.10.2025].

Devlet Konseyine bağlı olup yürütme organına karşılık gelmektedir. Ulusal özerk bölgelerin, halk mahkemeleri ve halk savcılıkları şeklinde özerk yargı yetkisi bulunup bunlar Yüksek Mahkeme ve Başsavcılık denetimine tabidir (Madde 101).

İlgili düzenlemeler, yetkileri merkezi devlet tarafından belirlenen bir siyasi özerkliğe işaret etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmî düzenlemelerinde devletin üniter çok uluslu devlet olarak özerk bölgelerin iç işlerini yönetme hakkına saygılı olma, ulusların özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre ekonomik ve kültürel gelişimlerini hızlandırmalarına yardımcı olma görevlerine vurgu yapılmıştır (madde 118, 119). Ayrıca Çin Anayasası'na göre söz konusu milliyetler yasal olarak Çin'den ayrılma hakkına sahip değildir (madde 4). Çin bu anayasal düzenlemeyi, etnik çeşitliliği barındırmanın yanı sıra ulusal birliği ve devlet egemenliğini korumak için siyasi sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir⁶⁵. Anayasa'ya göre tüm milletler eşittir ve devlet, azınlıkların hak ve çıkarlarını korur (madde 4). Neticede Çin, resmî olarak tanıdığı 55 azınlık (*Shaoushu Minzu*) ile resmî politikasında eşitlikçi ve uzlaşmacı bir sistem öngörmektedir. Ancak Doğu Türkistan'ın mevcut durumunu değerlendirirken Çin'in resmî olmayan politikasını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Doğu Türkistan'ın durumu, Çin'in resmî politikasındaki tutarlı ve barışçıl görünümüyle uyuşmamaktadır. Nitekim "Uygur sorunu", "Uygur ayrılıkçılığı" hatta "Uygur terörü" gibi bizzat Çin'in kullandığı ifade ve argümanlar ciddi bir uyuşmazlığa işaret etmektedir. Çin, Uygurlara karşı mücadelesinin uluslararası terörizme karşı mücadelenin bir parçası olduğunu iddia etmek istese de bu sorun temelde, etnik veya dini bir sorun olmaktan uzaktır⁶⁶. Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlalleri ve özerkliğin pratikteki yansıması meselenin bir etnik azınlık sorunu denilerek geçirilemeyecek boyutlara sahip olduğunu göstermektedir.

---

⁶⁵ Yuchao Zhu ve Dongyan Blachford, "Ethnic Minority Issues in China's Foreign Policy: Perspectives and Implications", *The Pacific Review*, 18/2 (2005): 245.

⁶⁶ Sébastien Peyrouse, "Facing the Challenges of Separatism: The EU, Central Asia and the Uyghur Issue", *Centre for European Policy Studies*, 4 (2009): 4.

Doğu Türkistan'ın özerklik uygulamasına bakıldığında bunun Çin için daha sonraki bir tarihte örtük asimilasyon beklentisiyle esasen bütünleşme olduğu görülmektedir⁶⁷. Bu durum yeni olmayıp kaynağını klasik Çin düşüncesinden alan bir öteki algısı ve ötekileri yönetme stratejisinin modern çağa uzanmış bir versiyonudur. Zira klasik Çin düşüncesinde, Çinli olmayan halkların barbar olarak adlandırıldığı ve farklı olanın her zaman tehdit olarak görülüp yönetilmesi için stratejiler geliştirildiği tarihi kayıtlarla sabittir⁶⁸. Bu düşünsel kökenin önemi, Çin kültür özcülük refleksinin farklılıklara karşı tahammülsüz bir düşünce sistemi ve kültür anlayışına kaynaklık etmiş olmasında yatmaktadır⁶⁹. Söz konusu anlayış, doğal olarak Çin'in Doğu Türkistan halkına yönelik tavrını da belirlemiştir.

Doğu Türkistan'da özerkliğin kâğıt üzerinde bir özerklik olarak nitelendirilmesinde, Çin'in anayasal ve diğer mevzuatla özerk bölgede ekonomik ve kültürel gelişimin sağlanması, azınlıkların ana dilini kullanması, kültürel farklılıklara saygı gibi haklar hükme bağlandığı halde bunlara karşıt bir pratiğin gerçekleşmesi etkili olmuştur. Bu pratik yalnızca tarihi bir gerçeklik değil güncel bir sorundur. Zira özellikle 2014 itibarıyla Uygurların inancına karşı düşmanca tavır, azınlık dillerinin kamusal alanda yasaklanması, tüm kültürel unsurlarda Çinleştirme uygulamaları artarak devam etmektedir. Dolayısıyla siyasi özerklik rejimi kavramsal olarak diğer örnekleriyle benzer nitelikler taşısa da içerik ve uygulama tarzı yönüyle tamamen farklıdır⁷⁰. Çin'in özerklik uygulamasının bu farklılığı göç yoluyla entegrasyon uygulamalarında da belirgin olarak kendisini göstermektedir. 1950'lerden bu yana Han Çinlilerinin Doğu Türkistan'a göç ettirilmesi anlamına gelen bu politikalar, Han nüfusunun 1940'ta tahminen yüzde 5'ten 1990'da yüzde 38'e yükselmesiyle sonuçlanmıştır⁷¹. Han iç göçü, mer-

---

⁶⁷ Moneyhon, "Controlling Xinjiang", 128.

⁶⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 29-63; Dilbahar Tawakkul, "A Study of Chinese Policy towards National Minorities with Reference to Higher Education: A Case Study of the Central University for Nationalities" (Doctoral Thesis, London, University of London, 1999), 55-73.

⁶⁹ Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 34.

⁷⁰ Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 58, 62.

⁷¹ Gladney, "Internal Colonialism", 4.

kezi devletten gelen ekonomik kalkınma hareketinin bir parçası olarak 1980'lerde ve 1990'larda da hızla devam etmiş ve bölgesel ekonomik eşitsizlikleri yeniden dengelemeyi amaçlayan Büyük Batı Kalkınma Kampanyası kapsamında 2000'den itibaren hızlanmıştır⁷². Ancak bu projeye sosyo-ekonomik tabakalaşmanın ortadan kalkması yerine etnik farklılıklarla örtüşmesi ve Han kolonistlerinin akınıyla gerilimlerin artması söz konusu olabilir⁷³. Durumu sayısal verilerle değerlendirmek gerekirse 19. yüzyılın başlarında Mançu İmparatorluğu bölgede hakimken nüfusun kabaca %60'ının Türk, %30'unun Han Çinlisi olduğu görülmektedir. 1953 Çin Halk Cumhuriyeti nüfus sayımına göre nüfusun %75'i Uygur, %6'sı Han Çinlisiydi. 2000 verilerine göre Doğu Türkistan nüfusunun %45,21'i Uygur, %40,57'si Han Çinlisiydi⁷⁴. 2008'de ise Han Çinlisi nüfusu %46,1 olarak kaydedilmiştir⁷⁵.

Çin'in özerklik uygulaması, ancak Uygurları kademeli olarak Han çerçevesine entegre etme yoluyla onların varlığına müsaade eden bir politikadır. Aynı zamanda ekonomi ve nüfus politikalarıyla bağlantılı olarak işlemektedir. Bu, Doğu Türkistan'a "yumuşak konularda" özerklik vermek; Han Çinlilerinin Doğu Türkistan'a yerleşmesini teşvik etmek ve aynı zamanda "Uygur ayrılıkçılığını" bastırmak anlamına gelmektedir⁷⁶. Bu yumuşak konulardaki özerklik yetkileri, diğer bir ifadeyle verilmiş kısıtlı haklar da bölgede Çin nüfuzu arttıkça kaldırılan düzenlemelerden öteye geçememektedir. Bu politika, Çin Komünist Partisi'nin ülke bütünlüğünü koruma ve ulusu bir arada tutma

---

⁷² Joanne Smith Finley, "Why Scholars and Activists Increasingly Fear a Uyghur Genocide in Xinjiang", *Journal of Genocide Research*, 23/8 (2020): 349.

⁷³ Peyrouse, "Facing the Challenges of Separatism", 4.

⁷⁴ Stanley Toops, "Demographics and Development in Xinjiang after 1949", *East-West Center Washington Working Papers*, 1 (2004): 18; Vladan Grbović, "Ethnodemographic Specifications of Xinjiang", *Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 67/2 (2019): 94; Kenan Dağcı ve Mustafa Keskin, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1/2 (2013): 25.

⁷⁵ Anthony Howell ve C. Cindy Fan, "Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi", *Eurasian Geography and Economics*, 52/1 (2011): 123; Toops, "Demographics and Development", 19.

⁷⁶ Moneyhon, "Controlling Xinjiang", 151.

konusundaki birincil endişelerine vurguyla açıklanmaktadır⁷⁷. Ayrıca özerk bölgelerin yasa çıkarmak için önceden izin alma gerekliliği, merkez devletin özerklik rejimini belirleme özgürlüğüyle açıklanabilse de bu yetkinin genellikle verilmediği görülmektedir. Özerklik rejiminin doğasına aykırı olarak Çin askeri ve ulusal güvenlik aygıtının ağır eli, özerk olmayan bölgelerden ziyade özerk alanlarda daha belirgindir⁷⁸.

Özerklik söz konusu olduğunda ülke bütünlüğü ve devlet egemenliği meselelerinin akla gelmesi ve bu doğrultuda endişelerin oluşması doğal bir durumdur. Ancak halihazırda ve resmî olarak özerkliğin olduğu bir bölgede, özellikle binlerce yıldır aynı topraklarda yaşayan bir etnik azınlık söz konusu olduğunda yalnızca azınlığın hak ve talepleri açısından değil devlet nüfuzunun ilgili bölgeye müdahaleleri bakımından da değerlendirme yapılması zorunludur. Zira etnik azınlıkların hak ve çıkarları, egemen siyasi varlığa tabi olmak zorunda kalındığında sıklıkla tehlikeye girer. Özellikle bir asimilasyon politikası söz konusu olduğunda bu tehlikenin göz ardı edilmemesi gerekir⁷⁹. Doğu Türkistan'da özerkliğin yalnızca sembolik olması ve gerçek siyasi özerklikle keskin bir tezat oluşturması, halkın hak ve yetkilerini tehdit etmektedir. Nitekim bölgenin siyasi sistemi, Han nüfusunun egemen olduğu Çin Komünist Partisi'nin kontrolü altında kalmakta ve bu sistemin eksiklikleri, güçlü bir hayal kırıklığı yaratarak Uygur toplumunun reddettiği belirli politikalara meydan okumasını engellemektedir⁸⁰.

Doğu Türkistan halkı, asimilasyon politikalarının ve özerklik statüsüne aykırı uygulamaların yanı sıra milyonlarca Türk'ün tutulduğu Yeniden Eğitim Kampı adı altındaki gizli gözaltı merkezlerinde insan hakları ihlallerine de maruz kalmaktadır. Dolayısıyla Doğu Türkistan halkının yalnızca kültürel değil fiziki mevcudiyetine de bir tehdit söz konusudur. Çin bu uygulamaları başlangıçta reddetmiş, daha sonra

---

⁷⁷ Moneyhon, "Controlling Xinjiang", 151.

⁷⁸ Anonim, "China and the Principle of Self-Determination of Peoples", *St Antony's International Review*, 6/1 (2010): 80.

⁷⁹ Zhu ve Blachford, "Ethnic Minority Issues", 245.

⁸⁰ Castets, "The Uyghurs in Xinjiang", 2.

kabul etmek zorunda kalmış ve çeşitli argümanlarla mevcut durumu savunmaya çalışmıştır. Uluslararası toplum ile medyanın eleştirdiği ve belgelendirdiği bu uygulamalara karşı Çin, devlet egemenliği ve güvenlik vurgusuyla karşılık vermektedir. Bunu yaparken Çin'deki Müslüman azınlıklar arasındaki herhangi bir huzursuzluğu yabancı radikal İslamcı hareketlerle ilişkilendirmeye çalışmaktadır⁸¹. Çin basını, son zamanlarda neredeyse tüm muhalefeti uluslararası terörizme bağlamaktadır. Bu aynı zamanda “Doğu Türkistan”, “Müslüman” ve “terörist” gibi terimlerin çağrışımlarını dikkatle yöneten daha büyük tekkültürcü (monokültürel) Çince dil politikasının bir parçasıdır⁸². Bu politikanın bir diğer örneği de 2000li yıllardan itibaren millet, milliyet hatta etnik azınlık gibi terimlerin yerine etnik grup (Zu Qun) kavramının yaygınlaştırılmasıdır⁸³. Üzerinde anlaşılmış bir azınlık kavramı olmadığı için devletlerin etnik grup, etnik azınlık, dinsel azınlık gibi kavram tercihlerini olumsuz bir şekilde yorumlamak doğru olmayacaktır⁸⁴. Ancak Çin'in kavramsal tercihinde sonradan bir değişikliğin olması ve diğer retorik kullanımları birlikte düşünüldüğünde etnik grup kavramının sıradan bir kullanım olmadığı anlaşılmaktadır.

Çin, devlet egemenliğinin korunması gerekçesiyle her çeşit eleştiri reddetmekte; bu eleştiri Doğu Türkistan halkından kaynaklandığında şiddetli bir tepki vermekte; politikaların yasal olmadığını dilendiren aydınları ayrılıkçı düşünceler yaydıkları gerekçesiyle cezalandırmaktadır⁸⁵. Oysa Çin, etnik azınlık meseleleriyle ilgili olarak uluslararası insan hakları alanında başkalarıyla etkileşime girmek

⁸¹ Gerry Groot, “Internment and Indoctrination-Xi's ‘New Era’ in Xinjiang”, <https://www.thechinastory.org/yearbooks/yearbook-2018-power/chapter-4-internment-and-indoctrination-xis-new-era-in-xinjiang/> [Erişim Tarihi: 19.12.2024].

⁸² Dwyer, *The Xinjiang Conflict*, 2.

⁸³ Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 68.

⁸⁴ Azınlık kavramına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi* (Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993); Hasan Tunç, “Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2004): 181-238.

⁸⁵ Dwyer, *The Xinjiang Conflict*, 54; Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 66.

zorundadır. Ancak insan hakları ve egemenlik arasında ayırım yapmak konusunda isteksiz davranmaktadır⁸⁶. Bu argüman ve kavramlarla yapılan savunmanın en çarpıcı örneği, Çinli olmayanlara karşı uygulamaları meşrulaştırmak için düzenlenen 1 Ocak 2016 yürürlük tarihli Çin Halk Cumhuriyeti'nin Antiterör Yasası ve 1 Nisan 2017 tarihli Xinjiang Uygur Özerk Bölgesinin Aşırılıkla Mücadele Yönetmeliği düzenlemeleridir⁸⁷. Bu düzenlemeler, Çin tarafından “ayrılıkçılar, teröristler ve aşırı dincilere” karşı güvenlik önlemi olarak sunulmaktaysa da Çin'in bölgede yıllardır şiddet olayı yaşanmadığını beyan etmiş olmasına rağmen bu şekilde bir mevzuat değişikliği yapması; Uluslararası Af Örgütü'nün mevzuatın uygulandığı kişilerle ilgili herhangi bir kanıtın olmadığı şeklindeki tespiti, bu düzenlemelere dair Çin tarafından yapılan açıklamaları yanlışlar niteliktedir⁸⁸.

Doğu Türkistan'ın mevcut statüsündeki çıkmazlar, özerklik rejiminin pratikteki geçersizliği ve Uygurların milli ve kültürel değerleri doğrultusundaki taleplerinin ötesinde uluslararası toplum tarafından çoğunlukla teyit edilmiş insan hakları ihlallerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, Çin'in özerklik modelinin bir etnik azınlığın özerkliğini garanti altına alma amacını değil söz konusu milletin Çin ulusuyla tam bütünleşmesini kolaylaştırma hedefini taşıdığı görüşünü doğurmaktadır⁸⁹. Meselenin tarihsel boyutu, mağduriyetler ve yapılan muameleler, çok uluslu bir devletteki etnik azınlık gruplarının gerçek bir özerklik veya özellikle bunun sağlanamayacağına dair makul bir şüphenin olması göz önüne alındığında kendi kaderini tayin etme talebinde bulunmasına yol açması olağandır⁹⁰. Kimi zaman Uygur ayrılıkçılığı olarak da adlandırılan bu durumun kendi kaderini tayin hakkı ile birlikte hukuki bir değerlendirmesini yapmak yerinde olacaktır.

---

⁸⁶ Zhu ve Blachford, “Ethnic Minority Issues”, 248.

⁸⁷ Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 61.

⁸⁸ Uluslararası Af Örgütü, Çin Halk Cumhuriyeti: Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Ciddi İnsan Hakları İhlalleri, Nisan 1999 (ASA 17/19/99) ve Çin Halk Cumhuriyeti: Çin'de Terörle Mücadele Yasası ve Sincan Uygur Özerk Bölgesinde Baskılar, Mart 2002 (ASA 17/10/2002), 13.

⁸⁹ Karluk, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, 57.

⁹⁰ Zhu ve Blachford, “Ethnic Minority Issues”, 245.

D. Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı (Self-Determinasyon) Çerçevesinde Doğu Türkistan

Kendi kaderini tayin hakkı düşünsel olarak bireyin kendi özgürlüğünü gerçekleştirme temel hakkından kaynağını almış ve daha sonra siyasal alanda ulusların kendi geleceğini belirleme yetkilerinin olduğu şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır⁹¹. Kendi kaderini tayin kavramının kaynağı; Aristo'nun görüşleri, Amerikan Bağımsızlık Hareketi, Fransız Devrimi veya Birleşmiş Milletler Şartı gibi çeşitli olgulara dayandırılmaktadır. Bir uluslararası hukuk belgesinde yer almasıyla Birleşmiş Milletler Şartı ile olmuştur⁹². BM Şartının 1. maddesinde halkların eşitliğinin bir gereği olarak ifade bulmakta, şartın 55. maddesinde ise "uluslar arasında ... kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı" ifadesiyle kendi kaderini tayin tanınmaktadır.

Kendi kaderini tayin ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun çeşitli kararlarında, Birleşmiş Milletler Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde (İkiz Sözleşmeler), 1975 Helsinki Nihai Senedinde, 1990 Paris Şartında ve 1993 Viyana Bildirisi'nde yer almıştır⁹³. Ancak bu düzenlemeler de kendi kaderini tayin hakkının hukuki sınırlarını tam çizebilmiş değildir. Öyle ki bu kavramın tanımı, niteliği, hak mı ilke mi olduğu ve şartları hâlâ tartışmalıdır. Kendi kaderini tayin hakkının kullanıcısı olan halk kavramı da belirsizliğini korumaktadır. Halk kavramını genel olarak üyeleri arasında etnik ve kültürel benzerliğin bulunduğu ve belli bir bölgede yaşayan nüfus şeklinde tanımlamak mümkünse de kendi kaderini tayin hakkının kullanıcısı olan bu sosyal yapının tam olarak neye karşılık geldiği, daha önce bir halk olarak adlandırılmak için aynı isimde bir devletin mevcut olmasının

⁹¹ İlyas Doğan, Devletler Hukuku, Güncellenmiş 4. Baskı (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 213.

⁹² Gökmen Kılıçoğlu, "Halkların Kendi Kaderini Tayini İlkesinin Bir Hak Olarak İleri Sürülmesi: Azerbaycan Açısından Dağlık Karabağ Örneği", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 45; Enver Bozkurt, Yasin Poyraz, Selcen Erdal, Devletler Hukuku, Gözden Geçirilmiş 12. Baskı (Ankara: Legem Yayıncılık, 2023), 179.

⁹³ İlgili düzenlemelere dair ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, Devletler Hukuku, 216-220; Bozkurt, Poyraz, Erdal, Devletler Hukuku, 177.

zorunlu bir şart olup olmadığı hususları tartışmalıdır⁹⁴. BM uygulamalarının da bu bağlamda tutarlı olmadığı, kendi kaderini tayin söz konusu olduğunda BM'nin ve devletlerin kendi yorumları çerçevesinde çeşitli daraltmalar yaptığı görülmektedir⁹⁵.

Kendi kaderini tayinin İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar bir siyasi ilke olduğu genel kabul görmektedir. BM Genel Kurulunca kabul edilen 1514 (XV) sayılı Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiride, İkiz Sözleşmelerin ortak 1. maddesinde ise kendi kaderini tayinden bir hak olarak bahsedilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı da sömürgeleikten kurtulmakta olan halklar için kendi kaderini tayin etmeyi bir hak olarak nitelediği kararlar vermiştir⁹⁶. Ancak bu düzenlemelerin uluslararası hukukun oluşumunda belirleyici rollerinin olmaması, hak olarak nitelemenin devletin bütünlüğü ilkesine aykırı olacağı endişesi ve uygulamada tutarlılığın, öğretide uzlaşmanın olmaması sebebiyle kendi kaderini tayin etmenin hak niteliği tartışmalıdır.

Kendi kaderini tayinin genellikle iç ve dış olmak üzere iki boyutu olduğu ifade edilmektedir. İç boyutu, devletin iç örgütlenmesine ilişkin olup halkın istediği yönetim biçimini dış baskı olmaksızın kendisinin tercih edebilmesi, yönetime etkin bir şekilde katılabilmesidir. Dış boyutu ise bir halkın bağımsız bir devlet kurması veya istediği devlete bağlı olmayı seçmesi anlamını taşır⁹⁷. Ancak kendi kaderini tayinin bu boyutuyla kullanımı çeşitli koşullara bağlıdır. Bağımsız bir devlet kurabilmek açısından ana koşul, sömürge idaresi altındaki bir

---

⁹⁴ Patrick Thornberry, "Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review of International Instruments", *International & Comparative Law Quarterly*, 38/4 (1989), 871; Bozkurt, Poyraz, Erdal, *Devletler Hukuku*, 180.

⁹⁵ Doğan, *Devletler Hukuku*, 224; Kılıçoğlu, "Halkların Kendi Kaderini Tayini", 44.

⁹⁶ Bu vurgu Uluslararası Adalet Divanı'nın Güney Batı Afrika (Namibya) Danışma Görüşü (1971), Batı Sahra Danışma Görüşü (1975) ve Doğu Timor Kararı (1995) gibi kararlarında açıkça görülmektedir. Doğan, *Devletler Hukuku*, 219; Kılıçoğlu, "Halkların Kendi Kaderini Tayini", 46-47.

⁹⁷ Volkan Tatar ve Nuri Gökhan Toprak, "Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir İnceleme", *Bilge Strateji*, 7/13 (2015): 58; Bozkurt, Poyraz, Erdal, *Devletler Hukuku*, 178; Hüseyin Pazarıcı ve Erdem Denk, *Uluslararası Hukuk, Gözden Geçirilmiş Güncellenmiş 23. Baskı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2024), 153.

halkın varlığıdır⁹⁸. Bu durumun açık ifadesini BM Genel Kurulunca kabul edilen 1514 (XV) sayılı Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiride bulmak mümkündür⁹⁹. Zira milli birliğin ve bütünlüğün bozulmasını hedefleyen bir girişim, BM Şartına aykırı kabul edilmekte ve genel olarak da uluslararası hukukta yerleşmiş olan devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesine ters düşmektedir¹⁰⁰. Bununla birlikte 1991 yılında SSCB'nin, 1992 yılında Yugoslavya'nın dağılması ile kendi kaderini tayinin sömürge-ler dışında da uygulanması gündeme gelmiştir¹⁰¹.

Kendi kaderini tayinin bağımsızlık hakkı olarak adlandırılan yönü bakımından bağımsız bir devletin işgale uğraması, bir halkın sömürge idaresi altında bulunması ve geleneksel olarak bir arada yaşayan halklar açısından ne anlama geldiği önemlidir. Ulusal bağımsızlık mücadelesi kavramı devletler hukukuna ilk kez insani savaş hukuku bağlamında 1949'da girmiştir. Ancak başka devletlerin konuya müdahil olmaları veya bağımsızlık mücadelesinin meşru olarak nitelenmesi söz konusu değildir. Öğretide bir bağımsızlık savaşının haklı karşılanabilmesi için söz konusu gruba mensup olanlara açık ayrımcılık uygulanması ve söz konusu grubun haklarını korumak için başka çaresinin kalmaması şeklinde iki koşul gerekli görülmekte olup bu hakkın sömürge altındaki halklara, işgal edilen ülke halkına ve ırkçı rejimlere karşı kullanılması gerektiği ifade edilmektedir¹⁰². Belirtmek gerekir ki bu koşullar da tartışmalıdır¹⁰³.

⁹⁸ Pazarıcı ve Denk, Uluslararası Hukuk, 153.

⁹⁹ Söz konusu Bildiri ve BM Şartı bağlamında sömürgelerin bağımsızlaşma süreci ile ilgili olarak bkz. Bahadır Bumin Özarlan, Uluslararası Hukuk Açısından Yerli Halk Kavramı: Ortaya Çıkışı, Gelişimi, Güncel Durumu (Ankara: Adalet Yayınevi, 2025), 96 vd.

¹⁰⁰ Doğan, Devletler Hukuku, 221; Malcolm N. Shaw, Uluslararası Hukuk, 8. Baskı, çev. ed. İbrahim Kaya, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018), 195.

¹⁰¹ Pazarıcı ve Denk, Uluslararası Hukuk, 153.

¹⁰² İlyas Doğan, "Siyasal Bir İlke Olarak Halkların Kendi Geleceğini Belirleme İlkesine Devletler Hukuku Açısından Bakış", Kamu Hukuku Arşivi, 9/1 (2006): 6; Bozkurt, Poyraz, Erdal, Devletler Hukuku, 178.

¹⁰³ Thornberry, "Self-Determination, Minorities, Human Rights", 876; Shaw, Uluslararası Hukuk, 217; Pazarıcı ve Denk, Uluslararası Hukuk, 153.

Daha önce bağımsız olup egemenliğini kaybeden veya bölünen uluslar bağımsızlıklarını elde ettiklerinde bu durumu kendi kaderini tayin hakkına dayandırmıştır. Doğu Almanya'nın Batı Almanya'ya katılması, Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesi, SSCB yönetimi altındaki devletlerin bağımsız olmaları, Doğu Timor'un bağımsızlığını kazanması gibi örneklerde durumun kendi kaderini tayin hakkına dayandırılmasına önemli bir itiraz olmamıştır. Ancak belirli ölçüde otonomi verilen Filistin halkının bağımsızlık elde edememiş olması, Rusya idaresindeki Çeçenistan ve Çin egemenliğindeki Doğu Türkistan ve Tibet ülkelerinin durumu kendi kaderini tayin hakkının muğlaklığının ve belirleyici olan siyasal yanının bir sonucu olarak değerlendirilebilir¹⁰⁴. Ayrıca statüsü üzerinde nispeten uzlaşmış olan sömürge halklarının bir kısmı da kendi kaderini tayin olanağını kullanamamıştır¹⁰⁵. Kendi kaderini tayin etmenin sömürgecilik bağlamı dışında ayrılma hakkını içerip içermediği konusundaki tartışmalar devam etmektedir¹⁰⁶. Ülke bütünlüğü prensibi ile kendi kaderini tayin arasındaki dengenin kurulması pek çok açıdan zorluk içermektedir. Devletlerin egemenlik ve birlik hususunda endişeleri ile halkların kendi kaderini tayin hakkını kullanmaya dair taleplerinin meşruiyetinin belirlenmesindeki tarihi, hukuki ve politik çıkmazlar meseleyi son derece karmaşık bir hale getirmektedir.

Kendi kaderini tayin hakkı farklı zamanlarda farklı şekilde yorumlanmış ve sonuç olarak tutarsız bir şekilde uygulanmıştır¹⁰⁷. Bu durum Doğu Türkistan halkının bağımsızlık mücadelesinin değerlendirilmesinde de muğlaklığa sebep olan etkenlerdendir. Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına dair Çin devleti ve Doğu Türkistan halkı açısından iki yönlü bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır. Gerçek bir siyasi özerklik veya bağımsızlık talebine ilişkin çok uluslu üniter bir devlet olan Çin'in argümanı ülke bütünlüğüdür. Çin Anayasasında

---

¹⁰⁴ Pazarıcı ve Denk, Uluslararası Hukuk, 155; Doğan, Devletler Hukuku, 226; Tatar ve Toprak, "Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki ve Siyasi Yönleri", 66.

¹⁰⁵ Özarslan, Uluslararası Hukuk Açısından Yerli Halk Kavramı, 116.

¹⁰⁶ Patricia Carley, Self-Determination Sovereignty, Territorial Integrity, and the Right to Secession (Washington: United States Institute of Peace, 1996), 9; Shaw, Uluslararası Hukuk, 195-196; Gilbert, "Autonomy and Minority Groups", 327.

¹⁰⁷ Carley, Self-Determination Sovereignty, 1.

özerk bölgelerin Çin devletinin ayrılmaz parçaları olduğu belirtilmiş ve dolayısıyla bu bölgelere herhangi bir ayrılma hakkı tanınmamıştır. Ayrıca BM insan hakları rejimi içinde Tibet meselesine dair Çin'in savunması, büyük ölçüde başkalarını, bunun Çin'in iç işleri olduğu argümanına dayanarak Çin'i eleştiren karar taslaklarını desteklemeye ikna etmeye çalışmaktır. Çoğu durumda Çin, BM İnsan Hakları Komisyonu ve Alt Komisyonunu herhangi bir karar taslağını kabul etmemeye ikna etmekte başarılı olmuş ve bu nedenle "dış müdahaleye" karşı zafer ilan etmiştir. Bu argümanların Tibet gibi Doğu Türkistan için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca Tibet ve Doğu Türkistan ile ilgili çoğu karar tasarısının devlet temsilcileri tarafından değil insan haklarıyla ilgili sivil toplum kuruluşları tarafından başlatıldığını belirtmekte fayda vardır¹⁰⁸.

Çin'in siyasi tavır ve söylemleri incelendiğinde genel olarak Doğu Türkistan'a, özelde ise Doğu Türkistan halkının mevcut politikalara karşı çıkışına ve bağımsızlık talebine dair görüşleri daha belirgin hale gelmektedir. Bu bakımdan Çin Devlet Konseyi tarafından periyodik olarak hazırlanan Beyaz Kitap'taki şu görüşler açıklayıcı olacaktır:

*"Ancak bir dönemdir yurtçıinden ve yurtdışından etnik ayrılıkçı, dini aşırı terör güçleri, Çin'i bölme amacıyla tarihi gerçekleri saptırarak Xinjiang bölgesinin Çin topraklarının bir parçası, antik çağlardan beri Xinjiang'ın çok etnik gruplu, çok kültürlü ve çok dinli bir bölge olduğu gerçeğini reddetmektedir. Onlar Xinjiang'ı sözde 'Doğu Türkistan' olarak adlandırarak Xinjiang'ın bağımsızlığını iddia etmektedir ve Xinjiang'daki tüm etnik grupları ve kültürleri, çeşitli ancak bütünleşmiş Çin kültüründen ayırmak istemektedir"*¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Zhu ve Blachford, "Ethnic Minority Issues", 249.

¹⁰⁹ "Sincan'a İlişkin Tarihi Sorunlar Hakkında Beyaz Kitap", Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, Temmuz 2019, <https://chinaxinjiang.cn/2019/07/21/bd1266dbe8eb4866a385ec82a08674f0.html> [Erişim Tarihi: 20.10.2025]. 2025 yılı bülteninde ise Konsey, etnik birliğin güçlendirilmesi, ayrılıkçılıkla mücadele, dini kurum ve uygulamaların Çin kültürüyle bütünleştirilmesi gibi vurgularını sürdürmüştür; "Yeni Dönemde Sincan'ı Yönetmek İçin Partinin Stratejisinin Başarılı Uygulaması", Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, Eylül 2025, <https://chinaxinjiang.cn/2025/09/20/1ef9d7574aa74954b575fd150ac6c808.html> [Erişim Tarihi: 20.10.2025].

Çin'in resmî dil politikasını da yansıtan bu düşüncede Doğu Türkistan'ın tarihine vurgu yapıldığı görülmektedir. Böylece bağımsızlık, özerklik gibi durumlar söz konusu olduğunda tarihin belirleyici rolünün bir doğrulaması yapılmış olmaktadır. Doğu Türkistan halkının bağımsızlığının savunulmasına dair argümanlar da tarihi kayıtların önemine işaret etmekte ancak Çin'in algıladığı şekilde bir tarihi kaynağın karşısında durmaktadır. Buna göre Doğu Türkistan halkı bölgenin en eski yerleşimcileri olarak görülmektedir. Aynı zamanda bağımsızlık mücadelesinin işgal altında olma, sömürge altında olma şartlarıyla haklı görülebileceği görüşünün bir karşılığı olarak Çin'in bölgeye işgalci olarak girdiği ve çeşitli zamanlarda bir sömürge yönetimi kurduğu argümanları öne sürülmektedir¹¹⁰. Ayrıca 20. yüzyılda kurulan iki bağımsız Doğu Türkistan devletinin de Çin tarafından işgal edildiği belirtilmektedir. Bu durum geçmişte devlet olduğu halde hâlâ kendi kaderini tayin etme hakkını kullanma olanağı elde edememiş halkların durumu açısından dikkate değerdir¹¹¹.

Birçok milliyetin bir arada yaşadığı devletler Çin-Doğu Türkistan örneğinde olduğu gibi kendi kaderini tayin talepleri ile hükümetin asimilasyon programlarından oluşan ikili bir tehditle karşı karşıyadır¹¹². Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı politikalar, Anayasasında belirlediği siyasi özerklik hükümleriyle çelişmekte ve bunun da ötesinde uluslararası sivil toplum kuruluşlarının raporlarıyla sabit olan geniş çaplı bir insan hakları ihlali tablosu sunmaktadır. Doğu Türkistan halkı, bu ihlallere ve bölgenin sömürgeleştirilmesine karşı çıkmakta ancak bu karşılık, Çin tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmaktadır¹¹³. Türkistan diplomatik servisleri, mücadele edilmesi gereken "üç güç" (*san gu shili*) yani terörizm, köktencilik (aşırılıkçılık) ve ayrılıkçılık konusunda Çin'in resmî söylemini benimsemek zorunda

---

¹¹⁰ Laura Newby, "The Beggars of Xinjiang: Between Two Worlds", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 61/2 (1998), 296; Bahşi, "Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi", 573; Dauliatova, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası", 22; Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, 56.

¹¹¹ Doğan, *Devletler Hukuku*, 226.

¹¹² Zhu ve Blachford, "Ethnic Minority Issues", 245.

¹¹³ Castets, "The Uyghurs in Xinjiang", 2.

kalmış, hükümetler de hem doğrudan hem de Şanghay İşbirliği Örgütü içinde Çin hükümetinin baskısına maruz kalmıştır¹¹⁴.

Devlet kurma yolu ile idari bölümlenmeye eşlik eden devlet nüfusunun, bölgesel-kültürel topluluğun veya devletin baskın kültürel grubunun siyasi hareketliliğine sebep olması beklenilmedik bir durum değildir. Özellikle otoriter yönetimlerin, demokratik yönetimlerdeki kültürel grupların taleplerini yaymasına yardımcı olan hoşgörü tutumlarına dayalı yasal ve siyasi kurumlara sahip olmaması ve komünist rejimlerin parti devleti dışındaki kimlik ve topluluk çıkarları için alternatif odakların geliştirilmesini caydırması bu durumu kaçınılmaz hale getirmektedir¹¹⁵. Otoriter yönetimlerin özerklik gibi idari bölümlenme modelleri kültürel farklılıklarla başa çıkmak için bir strateji olarak kullanılmaktadır¹¹⁶. Bu durum, tek sorunun karşı karşıya gelmiş ideolojik veya duygusal milliyetçilikler olduğu hallerde, sosyolojik bir tartışmayla ve ülke bütünlüğünü önceleyebilecek bir sonuçla karşılanmaya müsait olsa da meselenin bundan ibaret olmadığı hallerde çözüm de karmaşık bir hal almaktadır.

SONUÇ

Özerklik adı altındaki idari bölümlenmenin, halihazırda Doğu Türkistan'da yerleşmiş ve geçmişte devlet kurmuş bir millete uygulanması tek başına sömürge veya işgal anlamına gelmese de uygulamanın içeriği ve gidişatı tartışmalı bir tablo ortaya koymaktadır. Bölgeye Han göçmen akışı yapılarak demografik kolonizasyonun işletilmesi, tarım ve sanayi alanlarında Çin Anayasası'ndaki güvencelerle çelişen sosyoekonomik baskı ve ayrımcılığın yanı sıra kültürel kimliğe yönelik geniş bir yelpazede kısıtlayıcı ve sert politikaların yürütülmesi,

---

¹¹⁴ Peyrouse, "Facing the Challenges of Separatism", 4; Şangay İşbirliği Örgütü kapsamında terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılık ile ilgili düzenlemelere dair ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Dana Kaskabayeva, Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Uluslararası Terörizmle Mücadeledeki Tutumu: Hukuki Bir Bakış (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 99-112.

¹¹⁵ Susan J. Henders, "Cantonisation: Historical Paths to Territorial Autonomy for Regional Cultural Communities", Nations and Nationalism, 3/4 (1997), 528.

¹¹⁶ Henders, "Cantonisation", 523.

Doğu Türkistan'ın mevcut statüsüne ve halkın taleplerine dair göz önünde tutulması gereken unsurlardır.

Esasen devlet egemenliği ile özerklik rejimi arasındaki denge, birinden diğerine öncelik verilmesini gerektirebilir. Özellikle ilki lehine bir tercihte, devletin iç egemenliğine saygı bağlamında değerlendirme yapmak mümkündür. Bu bakımdan Çin ve bölge ülkelerinin Uygur meselesinin yol açabileceği bölgesel istikrarsızlık, kalıcı isyan veya güvenlik risklerinden endişe duyması anlaşılır bir durumdur. Ancak hak ve özgürlüklerin ideal ve adil dengeyi tümüyle bozacak ölçüde sınırlandırılması durumunda mesele, özerklik-devlet egemenliği ikileminden çok daha kapsamlı bir nitelik kazanmaktadır. Nitekim İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü dahil birçok uluslararası sivil toplum kuruluşu, Çin'in hak ihlali uygulamalarını kapsamlı biçimde raporlamış; uluslararası toplum da Çin'in Uygurlara yönelik politikalarına dair memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Dolayısıyla Doğu Türkistan'ın özerklik statüsü ve kendi kaderini tayin hakkı bağlamındaki değerlendirme, bölgedeki insan hakları ihlalleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

İnsan hakları ihlalleri, tanınmayan halkların daha fazla tanınma ve kendi kaderini tayin taleplerini yoğunlaştıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda kendi kaderini tayin, insan hakları krizinin bir belirtisi olarak tartışılmaktadır. Halkların kendi kaderini tayin hakkını iddia etme sürecinde insan hakları konusundaki uluslararası dile giderek daha çok başvurduğu görülmektedir. Yine de insan hakları ile kendi kaderini tayin arasındaki ilişki çözümlenebilmiş değildir. Üstelik kendi kaderini tayin hakkının uygulanabilirliği hem hukuki hem ideolojik açmazlarla sınırlandırılmıştır. Bir taraftan ayrılmanın tanınmış bir uluslararası hak olarak kabul edilmediğine vurgu yapan görüşler, diğer taraftan da insan haklarının ağır ve sistematik ihlallerine yanıt olarak ortaya çıkabilecek olan kendi kaderini tayin söz konusu olduğunda ayrılmanın katı bir şekilde reddedilmemesi gerektiğine dair görüşler sunulmaktadır. Bu bakımdan kendi kaderini tayinin daha özlü ve uygulanabilir bir tanımının yapılması mümkün olmadığı gibi yapılsa bile büyük olasılıkla mesele, pratikte sonuçsuz ve belirsiz olmaya devam edecektir. Kendi kaderini tayin azınlık haklarının devletin baskı biçimleri, bölgesel anlaşmazlıklar, ulusal özlem-

ler ve ekonomik ve politik uygulanabilirlik algıları da dahil olmak üzere birçok boyuta sahip olduğu için kavramsal ve pratik uzlaşının sağlanması yakın gelecekte de zor görünmektedir.

Çin uzun yıllardır diplomatik cephelerin çoğunda insan hakları sicilini savunmak zorunda kalmış fakat ikna edici olmadığı zamanlarda uluslararası kamuoyunun tepkilerine karşı meselenin devlet egemenliği bağlamında iç işleriyle ilgili olduğuna vurgu yapmıştır. Buna karşılık uluslararası toplum, ifade edilen endişenin Çin'in egemenliğini sorgulamakla değil; insan haklarıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Kendi kaderini tayin hakkıyla bağlantılı bir insan hakları söyleminin belirli bir azınlığın bağımsızlık iddialarını güçlendirmek için bir araç olarak algılanması endişesi ile devlet egemenliği ve ülke bütünlüğü ilkelerinin önemi yadsınamazsa da Doğu Türkistan halkının gerek uluslararası hukuk gerekse de resmî özerk statüsü gereğince sahip olduğu hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi de aynı ölçüde önem arz etmektedir. Başka bir ifadeyle uluslararası hukuk, ayrılma hakkını genellikle sömürgecilik veya işgal bağlamıyla sınırlamakta; devletlerin ülke bütünlüğü ve egemenlik kaygıları, uygulamada kendi kaderini tayin taleplerini önleyici bir unsur olarak işlev görmektedir. Buna rağmen insan haklarının ağır ve sistematik biçimde ihlali, halkların kendi kaderini tayin taleplerinin gündeme gelmesine neden olmaktadır.

Bu çerçevede Doğu Türkistan için iki olası çözüm yolu öne çıkmaktadır. Birincisi, Doğu Türkistan halkının otoriter Çin yönetiminden gerçek bir siyasi özerklik ve temel haklara saygı elde etmesinin mümkün görünmediğinden hareketle kendi kaderini tayin bağlamında bir bağımsızlık mücadelesidir. Bu olasılık, Doğu Türkistan'ın tarihi süreçteki devletleşme ve işgal edilme süreçleriyle temellendirilebilmektedir. Her ne kadar kendi kaderini tayin, teorik ve pratik olarak muğlak ve tutarsız bir görünüm arz etse de Doğu Türkistan'ın yaşadığı sistematik insan hakkı ihlalleri, kendi kaderini tayin bağlamında açık bir argümandır. Söz konusu insan hakları tablosunun yanı sıra resmî özerklik rejiminin uygulanmaması, bölge halkının birkaç defa devlet kurmuş ve işgale uğramış olması gibi etkenler birlikte düşünüldüğünde kendi kaderini tayin hem iç hem de dış yolu itibarıyla meşru bir talep niteliği taşımaktadır. İkinci olası çözüm ise kâğıt üze-

rinde kalmış olan özerkliğin gerçek anlamda uygulanmasıdır. Bir diğer ifadeyle Doğu Türkistan halkının hak ve özgürlüklerinin uygulanabilir şekilde güvence altına alınması için özerkliğin iyileştirilmesi şeklinde hukuki bir çözüm söz konusu olabilir. Bu olasılıklar bağlamında devlet egemenliği ve kendi kaderini tayin hakkının bağımsızlık/dış boyutu açısından hükümetin ve çevre devletlerin istikrar kaygısını giderecek olan adım Doğu Türkistan'ı baskı altına almak değil bölge halkının temel hak ve özgürlüklerini işlevsel hâle getirmektir.

Bu bağlamda uluslararası diyalog ve iş birliği mekanizmalarının işletilmesi; örneğin Avrupa Birliği ile Şanghay İşbirliği Örgütü arasında diyalog yoluyla ya da Çin ve diğer Asya devletleriyle insan hakları diyalogu ve ikili zirvelerde danışma süreci oluşturularak insan hakları ve kültürel varlığın korunmasına yönelik somut adımların atılması gerekliliği de gündeme gelebilir. Bölgesel örgütlerin normatif güç üretme ve üye devletler üzerinde yumuşak baskı oluşturma kapasitesi göz önüne alındığında Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde, Türkiye öncülüğünde Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerinin azaltılmasına yönelik olarak dolaylı veya normatif katkı sunulabilir. Günümüz ABD-Çin ilişkilerine de bu çerçevede değinmek gerekmektedir. İki devletin karşılıklı pozisyonlarına bakıldığında Doğu Türkistan'ın bir insan hakları sorunu olmanın ötesine geçerek küresel güç mücadelesinin ideolojik ve diplomatik bir bileşeni hâline geldiği görülmektedir. Ancak mesele, bir stratejik koz veya pazarlık unsuru olarak değil bir hak meselesi olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda Doğu Türkistan sorunu, iki devletli kutuplaşmanın retoriğine teslim edilmemeli; bağımsız izleme ve raporlama mekanizmaları, bölgesel diyalog mekanizmaları ve hak temelli söylemlerle çözümlenmelidir. Gerek uluslararası hukuk ve insan hakları hukuku perspektifinden gerekse de uluslararası siyaset bağlamında düşünüldüğünde uluslararası baskı, çağımızın işlevsel yöntemlerinden olmaya devam etmektedir.

Neticede kendi kaderini tayin hakkının hukuki ve ideolojik açmazları, Doğu Türkistan meselesinde bu yönde kesin bir çözüm sunmayı zorlaştırmaktadır. Öte yandan her ne kadar uluslararası toplumun ve hukukun, baskıcı bir yönetimi davranışlarını değiştirmeye ikna etmesi güç olsa da Çin'in, Doğu Türkistan halkının temel haklarına ve kültürel mevcudiyetine karşı gerçekleştirdiği ihlalleri durdur-

maması ve çeşitli dil politikalarıyla bunları savunmaya çalışması kabul edilemez bir tutumdur. Uluslararası insan hakları hukuku uzun dönemler dışı kapalı bir politika izlemiş olan Çin devleti ve onun hakimiyetinde dışarıdan tecrit edilmiş Doğu Türkistan için de geçerli olup işletilmek mecburiyetindedir.

YAZAR BEYANI	
Mali Destek/Teşekkür Beyanı:	Yazar, herhangi bir destek ve teşekkür beyanında bulunmamıştır.
Yazarların Katkıları	Eserin tamamının yazar tarafından kaleme alındığı beyan edilmiştir.
Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı	Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir.
Etik Kurul Onayı:	Gerekmemektedir.
Yapay Zekâ Kullanımı	Bu çalışmada İngilizce yabancı dil kaynakların Türkçeye çevrilmesinde yapay zekâ (Çeviri Uygulamaları) kullanıldığı yazar tarafından beyan edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Hasan ve Serhat Bulut. "Çin'in Doğu Türkistan Politikasının Uluslararası Topluma Yansımaları". Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi. 9/1 (2021): 1-42.
- Anonim, "China and the Principle of Self-Determination of Peoples", St Antony's International Review. 6/1 (2010): 79-102.
- Arsava, Ayşe Füsün. Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi. Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993.
- Atay, Ender Ethem. İdare Hukuku, 9. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 2023.
- Avcı, Erkan. "Doğu Türkistan Sorunu". Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. 1391 (2018): 1-18.
- Bahşi, Bahtiyar. "Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri". International Journal of Social Science. 57 (2017): 571-578.
- Bakır, Abdullah. "Doğu Türkistan Tarihinin Türk Kültür Tarihi Açısından Önemi". Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. 8/1 (2008): 35-39.

- Baymirza, Hayit. "Türkistan Terimi Üzerine". Türk Dünyası Araştırmaları, 53 (1988): 23-24.
- Biye, Cornelius Amaebi. "Comparative Study of the Political and Economic Consolidation Policies Pursued by the Soviet Union in Kazakhstan (1917-33) and Communist China in Sinkiang (1949-57)", Retrospective Theses and Dissertations, University of British Columbia, 1973.
- Bovingdon, Gardner. The Uyghurs: Strangers in Their Own Land. New York: Columbia University Press, 2010.
- Bozkurt, Enver ve Yasin Poyraz, Selcen Erdal. Devletler Hukuku, Gözden Geçirilmiş 12. Baskı. Ankara: Legem Yayıncılık, 2023.
- Buğra, Mehmet Emin, Doğu Türkistan. İstanbul: Güven Basımevi, 1952.
- Carley, Patricia. Self-Determination Sovereignty, Territorial Integrity, and the Right to Secession. Washington: United States Institute of Peace, 1996.
- Castets, Rémi. "The Uyghurs in Xinjiang-The Malaise Grows". China Perspectives. 49 (2003): 1-21.
- Çobanoğlu, Özkul. "Türk Dünyası Kültür Ekolojisi Ortaklığı: Moğolistan". Doğu Asya Araştırmaları Dergisi. 3/5 (2020): 94-111.
- Dağcı, Kenan ve Mustafa Keskin. "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri". Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi. 1/2 (2013), 11-29.
- Dauliatova, Şahzada. "Çin'in Doğu Türkistan Politikası", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007.
- Demirağ, Yelda. "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan". Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi. 3 (2014): 229-245.
- Dinstein, Yolam. "Autonomy Regimes and International Law". Villanova Law Review. 56/3 (2011), 437-454.
- Doğan, İlyas. "Siyasal Bir İlke Olarak Halkların Kendi Geleceğini Belirleme İlkesine Devletler Hukuku Açısından Bakış". Kamu Hukuku Arşivi. 9/1 (2006): 1-11.
- Doğan, İlyas. Devletler Hukuku, Güncellenmiş 4. Baskı. Ankara: Astana Yayınları, 2020.
- Dwyer, Arienne M. The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse. Washington: East-West Center, 2005.
- Eide, Asbjørn. "Cultural Autonomy: Concept, Content, History and Role in The World Order". İçinde Autonomy: Applications and Implications, ed. Markku Suksi, 251-276. Leiden: Brill, 1998.

- Fewsmith, Joseph. *China Since Tiananmen: The Politics of Transition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Finley, Joanne Smith. "Securitization, Insecurity and Conflict in Contemporary Xinjiang: Has PRC Counter-Terrorism Evolved into State Terror?". *Central Asian Survey*. 38/1 (2019): 1-26.
- Finley, Joanne Smith. "Why Scholars and Activists Increasingly Fear a Uyghur Genocide in Xinjiang". *Journal of Genocide Research*. 23/3 (2020): 348-370.
- Giglio, Davide. "Separatism and the War on Terror in China's Xinjiang Uighur Autonomous Region". *Bariş Harekâtları Eğitim Enstitüsü*, 2004.
- Gilbert, Geoff. "Autonomy and Minority Groups: A Right in International Law". *Cornell International Law Journal*. 35/2 (2002): 307-353.
- Gladney, Dru C. "Internal Colonialism and the Uyghur Nationality: Chinese Nationalism and its Subaltern Subjects". *Cahiers D'études Sur La Méditerranée Orientale Et Le Monde Turco-Iranien*. 25 (1998): 1-12.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. "Doğu Türkistan'da Yakub Han Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 9/9 (1998): 149-153.
- Gömeç, Saadettin. *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, 4. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Grbović, Vladan. "Ethnodemographic Specifications of Xinjiang". *Faculty of Geography at the University of Belgrade*. 67/2 (2019): 85-98.
- Greer, Tanner. "48 Ways to Get Sent to a Chinese Concentration Camp". *Foreign Policy*. 13 (2018), <https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-a-chinese-concentration-camp/> [Erişim Tarihi: 28.01.2025].
- Groot, Gerry. "Internment and Indoctrination-Xi's 'New Era' in Xinjiang" <https://www.thechinastory.org/yearbooks/yearbook-2018-power/chapter-4-internment-and-indoctrination-xis-new-era-in-xinjiang/> [Erişim Tarihi: 19.12.2024].
- Gül, Osman Kubilay. "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi". *Turkish Studies*. 2/1 (2007): 252-273.
- Hannum, Hurst. "The Concept of Autonomy in International Law". *The American Journal of International Law*. 74 /4 (1980): 858-889.
- Hannum, Hurst. *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996.

- Henders, Susan J. "Cantonisation: Historical Paths to Territorial Autonomy for Regional Cultural Communities". *Nations and Nationalism*. 3/4 (1997): 521-540.
- Howell, Anthony ve C. Cindy Fan. "Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi". *Eurasian Geography and Economics*. 52/1 (2011): 119-139.
- Hsieh, Jiann. "China's Nationalities Policy: Its Development and Problems". *Anthropos*. 81/1-3 (1986): 1-20.
- İnayet, Alimcan (ed.). *İşgal Edilmiş Ülke: Doğu Türkistan (Rapor)*. Uygur Akademisi, 2020.
- Jamil, Nur Shahadah. "China's Xinjiang Policy: An Analysis Based on the Theory of Relative Deprivation". *Malaysian Journal of History, Politics, & Strategic Studies*. 38/1 (2011): 147-166.
- Kapıcı, Hikmet Zeki ve Abdullah Erdoğan. "Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Sovyet İlişkilerinde Doğu Türkistan'ın Bağımsızlık Faaliyetleri (1933-1934)". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 12 (2018): 123-134.
- Karluk, Abdürreşit Celil. *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*. Ankara: Atlas Yayınları, 2019.
- Kartal, Emre. "TBMM Çalışmalarında Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: 1999-2019". *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*. 2/4 (2019): 27-65.
- Kaskabayeva, Dana. *Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Uluslararası Terörizmle Mücadeledeki Tutumu: Hukuki Bir Bakış*. Ankara: Astana Yayınları, 2020.
- Kılıçoğlu, Gökmen. "Halkların Kendi Kaderini Tayini İlkesinin Bir Hak Olarak İleri Sürülmesi: Azerbaycan Açısından Dağlık Karabağ Örneği". *Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi*, 2012.
- Kul, Ömer. *100 Soruda Doğu Türkistan*, 2. Baskı. İstanbul: Rumuz Yayınları, 2019.
- Kurban, İklil. *Doğu Türkistan İçin Savaş*. Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi, 1995.
- Kuşçu, Işık. "The Uyghur Diaspora in Cyberspace: Identity and Homeland Cause". *bilig*, 69 (2014): 143-160.
- Maizland, Lindsay. "China's Repression of Uyghurs in Xinjiang", *Council on Foreign Relations*, 1 Mart 2021, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-repression-uyghurs-xinjiang> [Erişim Tarihi: 14.03.2025].
- Millward, James A. ve Peter C. Perdue. "Political and Cultural History through the Late 19th Century". *İçinde Xinjiang: China's Muslim Borderland*, ed. S. Frederick Starr, 27-62. New York: M. E. Sharpe, 2004.

- Moneyhon, Matthew. "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's New Frontier". *Asian-Pacific Law & Policy Journal*. 3/1 (2002), 120-152.
- Murtazaoglu, Fahrettin. "Acaraliların Siyasi Özerklik Hakkının Süjesi Haline Gelmeleri ve Türkiye'nin Bu Sürece Etkisi". *bilgi*, 29 (2004): 41-82.
- Naughton, Barry. "Deng Xiaoping: The Economist". *The China Quarterly*. 135 (1993): 491-514.
- Newby, Laura. "The Begs of Xinjiang: Between Two Worlds". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 61/2 (1998): 278-297.
- Özarslan, Bahadır Bumin. "Bir Özerk Cumhuriyet Örneği Olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti". *İçinde Namiq Musalı, I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu*, ed. M. Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2016.
- Özarslan, Bahadır Bumin. *Uluslararası Hukuk Açısından Yerli Halk Kavramı: Ortaya Çıkışı, Gelişimi, Güncel Durumu*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2025.
- Palermo, Francesco. "Central, Eastern and South Eastern Europe and Territorial Autonomy: Are They Really Incompatible". *İçinde Political Autonomy and Divided Societies*, ed. Alain-G. Gagnon, Michael Keating, 81-97. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Pazarıcı, Hüseyin ve Erdem Denk. *Uluslararası Hukuk, Gözden Geçirilmiş Güncellenmiş 23. Baskı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2024.
- Peyrouse, Sébastien, "Facing the Challenges of Separatism: The EU, Central Asia and the Uyghur Issue". *Centre for European Policy Studies*. 4 (2009), 1-6.
- Robinson, Joan. "The Cultural Revolution in China". *Royal Institute of International Affairs* 1944-. 44/2 (1968): 214-227.
- Savrun, Ergenekon. "The Uyghur Turks and The Eastern Turkistan (Xinjiang Conflict): Which China? China's Growth or Red Cruelty". *Tarih ve Günce*. 2/5 (2019): 399-410.
- Shaw, Malcolm N. *Uluslararası Hukuk*, 8. Baskı. Çev. ed. İbrahim Kaya, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.
- Şahin, Enis. "Doğu Türkistan". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 3 (1995): 95-123.
- Tatar, Volkan ve Nuri Gökhan Toprak. "Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir İnceleme". *Bilge Strateji*. 7/13 (2015): 55-69.
- Tawakkul, Dilbahar. "A Study of Chinese Policy towards National Minorities with Reference to Higher Education: A Case Study of the Central University for Nationalities". *Doctoral Thesis*, London, University of London, 1999.

- Thornberry, Patrick. "Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review of International Instruments". *International & Comparative Law Quarterly*. 38/4 (1989): 867-889.
- Toops, Stanley. "Demographics and Development in Xinjiang after 1949". *East-West Center Washington Working Papers*. 1 (2004): 1-40.
- Tuna, Amine. *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*. İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012.
- Tuncer, Tekin. "Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: 1931 Kumul Ayaklanması". *Türkiyat Mecmuası*. 30/1 (2020): 269-285.
- Tunç, Hasan. "Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8/2 (2004): 181-238.
- Tursun, Nabijan. "1933 ve 1944 Yıllarında Kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri Hakkındaki Kaynaklar ve Bu Kaynakların Değeri". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 16 (2020): 233-257.
- Türkler, Erkin. "Sincan: Çin'in Başarılı Algı Operasyonu". *Türk Yurdu*. 331 (2015), 27-28.
- Yang, Dennis Tao. "China's Agricultural Crisis and Famine of 1959–1961: A Survey and Comparison to Soviet Famines". *Comparative Economic Studies*. 50 (2008): 1-29.
- Yıldırım, Kürşat. *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Kürşat. "İlk Çin Yıllıklarında Geçen Doğu Türkistan Tarihine Dâir Bazı Hususî Terimler I". *Avrasya Terim Dergisi*. 2/2 (2014): 20-25.
- Zhu, Yuchao ve Dongyan Blachford. "Ethnic Minority Issues in China's Foreign Policy: Perspectives and Implications". *The Pacific Review*. 18/2 (2005): 243-264.
- "Sincan'a İlişkin Tarihi Sorunlar Hakkında Beyaz Kitap", Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, Temmuz 2019, <https://chinaxinjiang.cn/2019/07/21/bd1266dbe8eb4866a385ec82a08674f0.html> [Erişim Tarihi: 25.03.2025].
- "Yeni Dönemde Sincan'ı Yönetmek İçin Partinin Stratejisinin Başarılı Uygulaması", Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, Eylül 2025, <https://chinaxinjiang.cn/2025/09/20/1ef9d7574aa74954b575fd150ac6c808.html> [Erişim Tarihi: 20.10.2025].